

HÁSZ-FEHÉR KATALIN

A sajtótér dominanciájának kérdése Kazinczy és Kisfaludy Sándor vitáiban

Egy kiegészítés Füredi Vida 1818-as értekezésének értelmezéséhez

Az Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat című bécsi lap 1815 és 1820 között jelent meg, folytatásaként az 1808 és 1814 között Johann Michael Armbuster és 1814-től Franz Sartori által szerkesztett Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat című lapnak. Rendszeresen közölt magyarországi vonatkozású írásokat, s 1817-től, amikor a Tudományos Gyűjtemény Pesten megindult, annak lapszámaikat is ismertette. A bécsi lap ugyanettől az évtől intenzívebbé óhajtott tenni a kapcsolatot a magyarokkal. A *Chronik der österreichischen Literatur* című laprészben, az 1817. december 20-ai, 102. számban ismerteti a Tudományos Gyűjtemény VI. füzetének tartalmát, kitér rá, hogy a pesti lap az év folyamán 10 magyar, 6 latin és 5 német könyvről hozott recenziót, majd lábjegyzetben arra kéri a hazai szerzőket, hogy a bécsi újság számára németül is írjanak ismertetőt ugyanezen művekről.¹

Egy szintén 1817 végi lapszámához – feltehetően bekötetlenül – külön hirdetést csatolt a szerkesztő, melyben az 1818-as terveit részletezi.² Továbbra is ismertetni szándékozik többek között a Tudományos Gyűjteményt és vele együtt az egyre gazdagabb, a birodalom területén alig ismert magyar irodalmat, melyből – mint írja – mintegy 60 mű vár recenzeálásra. Némelyekről már készült bírálat, a többit pedig 1818 folyamán fogják sorra venni. Egyes műveket ezután tételesen felsorol.³

Erre a szöveghelyre és a hatvan várákózó munkára céloz 1818-ban a Füredi Vida álnévű szerző, aki *A' recensiókról* címmel a Tudományos Gyűjtemény 1818. júniusi füzetében írt hosszú és polemikus értekezést, s felteszi a kérdést, vajon kik fogják megírni az említett ismertetőket: azok-e, akik eddig is uralták a külföldi sajtó kritikai színterét?⁴ A bécsi lap mondatát Füredi Vida már az első sorokban idézi:

* A szerző a Szegedi Tudományegyetem BTK Magyar Irodalmi Tanszékének egyetemi docense.

1 „Die Redaction der Vaterl. Blätter wünscht kritische Anzeigen derselben für die Chronik, und fordert dazu Ungerns Gelehrte freundschaftlich auf.” [NÉVTELEN.] *Tudományos Gyűjtemény VI. Heft, Pesth, Trattner, 1817*, *Chronik der österreichischen Literatur*, Samstag, den 20. December 1817, [Nr.] 102, 405–406.

2 A mellékletet a lap digitalizált változatai közül egyedül a GoogleBooks által közölt példány tartalmazza, a beszkennelt anyagból azonban nem lehet megállapítani, hogy mely lapszámhoz fűződött: https://books.google.hu/books?id=IIRTAAAAcAAJ&dq=editions%3AzF4yfP0E_IgC&hl=hu&pg=PA613#v=onepage&q=60&f=false (letöltés: 2016. 01. 07).

3 „[...] Tudományos Gyűjtemény, die folgenden Hefte und dann die reichhaltige auswärts ganz unbekannte Literatur Ungerns, wovon wir mehr als 60 Werke vor uns haben, die zum Theil schon recensirt in unsern Händen liegen oder noch im Jahre 1818 recensirt werden sollen [...]”

4 FÜREDI Vida, *A recensiókról*, *TudGyűjt*, 1818/6, 3–32.

[...] egy szíves Barátom mutatá, hogy az 1818-dik esztendőben újra, és tovább folytatandó német Hazai levelekben (Vaterländische Blätter) a' Redactio jelenti, hogy azokban mintegy hatvan magyar elmemíveknek recensiója készül megjelenni. Ezen több félről figyelemre méltó jelentés a' magyar Hazafiakat, kiknek nemzeti Literaturájok szíveken feskzik, kétség kívül legközelebből érdeklí [...].

Amikor Czifra Mariann legutóbb doktori értekezést írt Kazinczy Ferencről és az ortológusokról, s Kazinczy kritikai tevékenységét, a dunántúli táborral folytatott vitáit a kéziratári anyag bevonásával újratárgyalta, majd ezt könyvben megjelentette,⁵ a bécsi lap idézett szöveghelyét a 60 beígért recenzióról nem találta meg. Ezért gondolhatta úgy, hogy Viszota Gyula, aki 1907-ben először hozta kapcsolatba a Füredi Vida álnevet Kisfaludy Sándorral, tévedett, amikor komolyan vette a német lapra való utalást.⁶ Ebből kiindulva Czifra Mariann úgy véli, ha Viszota a 60 könyvre való hivatkozás felfejtésében hibázott, akkor az az állítása sem feltétlenül igaz, hogy az értekezés szerzője Kisfaludy Sándor lenne, még akkor sem, ha a kézirat azóta előkerült, hiszen abban számos olyan idegen kezű javítás látható, mely feltehetően a Tudományos Gyűjtemény szerkesztőségétől ered.⁷ Viszota Gyula és az ő tanulmányaira épülő értelmezési vonulat kiiktatásával Czifra Mariann más kontextusba helyezte a Füredi-értekezés egész utalásrendszerét: Kazinczyra így már szerinte csupán a nevesített, konkretizált célzások vonatkoznak, míg a magyar irodalom külföldi recenzenseinek kilétére való rákérdezés kiszakad ebből az összefüggésrendszerből.

Füredi Vida azon panasza, hogy a német és osztrák sajtóban megjelenő, magyar vonatkozású kritikák mögött jól felismerhető hazai szerző vagy szerzőcsoport áll, eszerint nem Kazinczyra és körére való utalás lenne, különösen ha nem is Kisfaludy Sándort tekintjük (egyetlen) szerzőnek, hanem sokkal inkább a frissen indított Tudományos Gyűjtemény szerzőgárdájának vitapartnereire vonatkozna. Az utóbbiak közül Czifra Mariann Schwartner Mártont emelte ki, akinek magyar karakter- és kultúraábrázolása a *Statistik des Königreichs Ungern – ein Versuch* című, először 1798-ban megjelenő művében s annak későbbi kiadásaiban a Tudományos Gyűjteményt több ízben tiltakozásra készítette.⁸

5 CZIFRA Mariann, *Kazinczy Ferenc és az ortológusok: Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában*, Bp., Ráció, 2013 (Ligatura), 77–93, különösen: 80.

6 VISZOTA Gyula, *Kisfaludy Sándor a recensiókról*, Akadémiai Értesítő, 1907. febr., 81–100; Uő, *Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferencz irodalmi vitája*, ItK, 21(1911), 385–422.

7 „Füredi Vida személyazonossága máig sem ismert pontosan, Viszota cikke és a megtalált kéziratok ellenére sem [...]. A tényleges szerzőség felderítése helyett most elsősorban az a fontos, hogy Kazinczy különböző időpontokban melyik személyre vonatkoztatta a Füredi Vida nevet.” CZIFRA, *i. m.*, 111–112.

8 Azonban éppen a Czifra Mariann által idézett részlet a Tudományos Gyűjtemény tiltakozásából a rosszindulatú, érvelést nélkülöző külföldi recenziók ellen (1817/6, 155–156; vö. CZIFRA, *i. m.*, 81) nem Schwartner könyvére utal, hanem az Erneuerte Vaterländische Blätter 43. számára (1817. máj. 28., 270), ahol a Tudományos Gyűjtemény II. füzetének ismertetésében a szerző Folnesicset spanyol inkvizitorhoz hasonlítja („nach dem obigen zu urtheilen, so ziemlich die Eigenschaften eines spanischen Großinquisitors hat [...]”). A Tudományos Gyűjteményről szóló bírálatok egy részét a Bécsben élő ügyvéd, Csaplovics János írta, akit Kazinczy Romy Károlyon keresztül buzdított is erre:

Véleményünk szerint azonban Kisfaludy Sándor szerzősége és a magyar irodalom külföldi bírálóinak kérdése nem feltételezi egymást ennyire szorosan. Akár Kisfaludy írta *A' recensiókról* szóló értekezést, akár más szerző – ennek vizsgálata valóban komoly kutatást érdemelne –, éppúgy vonatkozhat Kazinczyra a feltett kérdés, mint más recenziésekre. Elgondolkodtató inkább az, hogy miért adódik a kortársak számára olyan természetesen Kazinczy neve, hiszen, mint alább látható lesz, többen voltak, akik szinte azonnal rá gondoltak. Nem következik ebből az az állítás, hogy a 19. század első két évtizedében a bécsi és németországi lapokba kizárólag ő dolgozott volna, különösen Czifra Mariann azon adatának fényében, hogy Kazinczy személyesen csupán mintegy negyven kritikát írt. Azonban érdemes talán szövegek és szövegpárhuzamok mentén pillantást vetni Kazinczy nyilvánosságstratégiájára, éppen a Kisfaludyval alakuló vitasorozat keretében, melyből az derül ki, hogy külföldi sajtójelenléte a 19. század első két évtizedében ennél sokkal intenzívebb volt, mert számos bírálat gondolatmenetét – szóban vagy levélben – ő fogalmazta meg Rumy Károly György, Kis János, Mailáth János és mások számára. Kazinczy véleményét azután e szerzők szöveggé formálva, de mondatait szó szerint bedolgozva publikálták. Ha nevesíthető szerzőség alapján tehát nem is bizonyítható, hogy Kazinczy irányította volna a 19. század első két évtizedében a hazai irodalom külföldi fogadtatását, a levelezésének és a névtelenül megjelent cikkeknek az összevetése azt mutatja, hogy megvoltak az eszközei a vélemény- és kánonformálás erőteljes befolyásolására.

A Kisfaludy-művekről szóló első sajtókritikák

Bár Kazinczy már a Magyar Museumot is kritikai lapként szerette volna szerkeszteni és első bírálatait a fogsága előtti időszakában írta,⁹ kritikai *stratégiáját* már a fogsága után dolgozta ki, nem függetlenül Kisfaludy Sándor műveinek fogadtatásától. Ezért *A' kesergő szerelem* (1801), a *Himfy' szerelmei* (1807) és a *Regék a' magyar elő-időből* (1807) első sajtórecenzióihoz és Kazinczy bírálatainak keletkezési körülményeihez érdemes néhány olyan kiegészítést fűzni, melyek elsősorban a kötetek német nyelvű kritikátörténeti és sajtókontextusát érintik.¹⁰

„Ich wünschte sehr, dass Csaplovics auch ferner die Hefte des Tud. Gyüjt. vor Augen habe, und sie recensire.“ („Szeretném, ha Csaplovics továbbra is szem előtt tartaná és recenzeálná a Tudományos Gyűjteményt.”) Kazinczy Ferenc Rumy Károly Györgynek, 1817. júl. 15. = KAZINCZY Ferenc *Levelezése*, kiad. VÁCZY János, I–XXI, Bp., MTA, 1890–1911 (a továbbiakban: KazLev), XV, 3470. levél, 266.

9 KAZINCZY Ferenc, *Ifjabbik Robinzon: Iródott a gyermekeknek gyönyörködtető és hossza magok mulatságokra I. H. Kámpe úr által. Fordítódott Németből Magyarra Gelei József által.* Ny. Pozsonyban, 1787., Magyar Museum, 1788/1, IX. szöveg, 50–55; Uő, *Young első éjtszakájának kezdete: Szorossan az ánglus szerint*, Magyar Museum, 1788/2, XIV. szöveg, 98–103; Uő, *Szigvart Klastromi története: Fordítódott Németből Magyarra Bartzafalvi Szabó Dávid által.* Ny. Pozsony. Fűskúti Landerer M., 1787. *Két Darabban*, Magyar Museum, 1788/2, XIX. szöveg, 178–187.

10 Kisfaludy Sándor kötetének keletkezéséhez lásd FENYŐ István, *Kisfaludy Sándor*, Bp., Akadémiai, 1961, 160–167, 279–287. Utóbb Bíró Ferenc rövid fejezetben tárgyalja Kisfaludy Sándor és Kazinczy kapcsolatának alakulását, nem annyira a kritikavita, mint inkább a nyelvújítás kérdéskörébe ágyazva: BÍRÓ Ferenc, *A legnagyobb pennaháború: Kazinczy Ferenc és a nyelvkérdés*, Bp., Argumentum, 2010, 546–553.

Kisfaludy Sándor három műve a korszak hazai kulturális és irodalmi állapotához képest szokatlanul nagy visszhangra talált mind magyar, mind német nyelven. Az olvasói magánreakciókon túl a hazai, osztrák és németországi nyomtatott kritika is nagyszámú és egyöntetűen kedvező volt, a recenzensek a témától, a kötet felépítésétől, a szerelmi költészet hagyományaitól, a dalok verselésétől, képanyagától kezdve a magyar irodalom állapotának megítéléséig szinte egyhangúan Kisfaludyt helyezték a megújuló magyar irodalom élére. A német sajtóismertetések közül az első az *Annalen der Oesterreichischen Literatur* című bécsi folyóiratban jelent meg.¹¹ A névtelen recenzens dicséri *A' kesergő szerelmet*, a szerzőt „magyar Petrarcanak” nevezi s többek között azt emeli ki erényeként, hogy Petrarcat keleti gyémántokkal díszítette.¹² A recenzens a teljes magyar irodalom védelmében sorolja Kisfaludy költészetének értékeit, azt a vádat utasítva vissza, hogy a magyar nyelv túl harcias a gyengédebb poézis művelésére. A képek gazdagságát, a fantázia tüzét, a lírai hevületet, a hasonlatok, allegóriák, kifejezések választékosságát, a verselés folyékonyágát és tisztaságát, az elavult szavak felélesztését és a szerző által alkotott új kifejezéseket csodálja.¹³ A kötet szerkezetéről elmondja, hogy Kisfaludy 20 könyvbe („Bücher”) osztja be a 200 dalt („Gesänge”), a versformát pedig stanzának nevezi. Mutatványul a XXX. dalt idézi.

Ugyanebben az évben közölte névtelenül Schedius Lajos is német recenzióját *A' kesergő szerelemről*.¹⁴ Kisfaludy munkájában – Ányos Pál érzékeny és szelíd költészetéhez, illetve Virág Benedek tüzes ódáihoz hasonlóan – a magyar irodalom egyértelmű haladását látja.¹⁵ Már önmagában azt a tényt is értékelné tudja, hogy a szerző a „Himfy” nevet használja, mert ezzel felülemelkedik saját becsvágyán, szerzői öné-

11 [NÉVTELEN.] *Himfy' szerelmei. A' Kesergő Szerelem [...] (Himfy's Klagen der Liebe. 8. Ofen, 1801)*, *Annalen der österreichischen Literatur*, VIII. Stück, 1802, 57–59.

12 „Man hat der ungarischen Literatur oft genug den Vorwurf gemacht, dass sie keinen Dichter von Rang aufzuweisen habe [...] Hat doch mancher Professor der Aesthetik a priori behauptet, die ungarische Sprache sey gar keiner Poésie fähig! Mit welcher Miene wird ein so hochgelehrter Mann unseren ungarischen Petrarca in die Hand nehmen wenn er ihn lesen könnte! Ein ungarischer Petrarca! In wenigen teutschen Köpfen werden diese beyden Ideen sich paaren können [...]”

13 „[...] wir sind nicht im Stande den Reichthum der Bilder, das Feuer der Phantasie, den lyrischen Schwung, die glückliche Wahl der Gleichnisse, der Allegorien, des Ausdrucks, die Schönheit, Richtigkeit und den Wohlklang der Verse, die Kunst, mit welcher der Verf. manches alte längst vergessene Wort aus dem Todesschlummer weckte, und manches neue eben so glücklich selbst sich bildete, wir sind nicht im Stande alle diese Zaubereyen des Verfassers durch andere Worte zu schildern, als durch die seinigen.”

14 [SCHEDIUS Lajos.] *Himfy' szerelmei. – A' kesergő szerelem (d. h. Himfy's Liebesgesänge. – Die traurende [!] Liebe), Ofen, gedr. in der k. Universitätsbuchdruckerey, 1801*, Zeitschrift von und für Ungern, zur Beförderung der vaterländischen Geschichte, Erdkunde und Literatur, 1802, I. Band, 2. Heft, 234–239. Schedius szerzőségéről Kazinczy is tudott: „A' ki Himfyt úgy recenseálta, mint az ő Zeit Schriftjében recenseáltatott, nem támaszthatja e azt a' gyanút, hogy ezt is hibásan ítéli meg? Nem tudta mi a' dal, mi az ének; – nem tudta mi a' trocheus láb; – nem látta hogy Himfy Petrarkát követte [...] ’s dalai Sonettek akartak lenni, énekei Canzonettek.” – Kazinczy Kis Jánosnak 1805. júl. 14. = *KazLev.* III, 377–378. Későbbi megerősítése Schedius szerzőségének: BALOGH Pirooska, *Ars scientiae: Közéletések Schedius Lajos János tudományos pályájának dokumentumaihoz*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2007 (Csokonai Könyvtár, 38), 334.

15 ÁNYOS Pál' *Munkáji*, Bétsben, Özvegy Alberti Ignátné betűjével, 1798 (Magyar Minerva, 1); VIRÁG Benedek' *Poétai Munkáji*, Pesten, Trattner Mátyás' betűjével, 1799 (Magyar Minerva, 3).

zetén, és az egyetemes emberi érzések birodalmába helyezkedik.¹⁶ Schedius szerint a cím a szerelmet állítja középpontba, 20 énekben (Lieder) és 200 dalban (Gesänge). Az énekek képezik azt a fonalat, melyre a szerző a dalokban megjelenített érzelme- ket, helyzeteket felfűzi és esztétikai egységbe foglalja. A verstani sajátosságokról szólva leírja, hogy az énekek nyolcsoros strófákból, a rövidebb dalok pedig hat-hat disztichonból [!] állnak. A versek lejtését trochaikusnak mondja, oly módon, hogy egyik sorban négy, a következőben pedig mindig három trocheust találni.¹⁷ Az egy- hangúságot eközben a hosszabb-rövidebb sorok váltogatása, a prozódia helyenkénti szabadsága és a hosszabb-rövidebb szavak cserélgetése oldja fel. Mutatványként közli a CXXXV. dalt magyarul, továbbá Haliczky András, a pesti egyetem német irodalom tanára fordításában németül. Az elgondolást, hogy egy egész romántörténet csupán egymást követő dalokból épüljön fel, Schedius részben Göckingtől, részben egy W-r. szignójú költőtől eredezteti, aki a Teutsche Merkur 1784. áprilisi számában, a 33–41. lapon közli ciklusát.¹⁸ A bírálóat összegzéseként írja Schedius: „Az erotikus műfajok terén a szerző hazánkban az, ami Görögországnak Anakreon, ami Itáliának Petrarca.”¹⁹

A harmadik kritika 1802-ben ugyancsak névtelenül, az Allgemeine Literatur- Zeitung (Jena–Leipzig) júliusi, 189. számában, a 37–38. oszlopban olvasható.²⁰ A recenzió, akárcsak a korábbiak, a magyar irodalom felvirradásának jelzésével kezdődik, és „Kisfalúdi [!]” – ezúttal Péteri Takáts Józseffel együtt – itt is a magyar költészet korszakváltó tehetségeként jelenik meg. Kisfaludy kötetét röviden úgy jellemzi, hogy Petrarca szelleme hatja át.²¹ A húsz ének és kétszáz dal műfaji megnevezését Schediushoz képest megcseréli: nála az ének a „Gesang”, a dal pedig a „Lied”. A boldogtalan szerel-

16 „[...] und ich stehe dafür, der edle patriotische Jüngling, aus dessen Geist und Herzen diese herrlichen Gedichte flossen, wird gerne Verzicht darauf leisten, sich als Verfasser nennen zu hören. Aber eben diese liberale achtungswürdige Gesinnung, die unsern Vf. charakterisirt, diese Freyheit von jenem schwerfälligen Egoismus, wodurch so mancher zum Verseschmied gekitzelt wird, dieser höhere, wahrhaft humane Standpunkt, auf welchen der Vf. seine Individualität empor gehoben hat, diese sind die Grundlagen seiner dichterischen Vortrefflichkeit.”

17 A Himfy-ciklus verseléséről újabban: HERMANN Zoltán, *A Himfy-strófa műfaji határai = Textológia-filológia-értelmezés: Klasszikus magyar irodalom*, szerk. CZIFRA Mariann, SZILÁGYI Márton, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2014 (Csokonai Könyvtár, 55), 373–390.

18 Schedius itt Leopold Friedrich Günther von Goeckingk (1748–1828) 1777-ben megjelent, *Lieder zweier Liebenden* [Két szerelmes dalai] c. líraciklusára utal, mely a korszakban nagy figyelmet és visszhangot keltett.

19 „In dem erotischen Fache ist unser Vf. unstreitig derjenige, den unser Vaterland, wie Griechenland seinen *Anakreon*, wie Italien seinen *Petrarca*, künftig als seinen klassischen Dichter ehren, und dessen Namen es mit Stolz der Nachwelt nennen wird.” [SCHEDIUS.] *i. m.*, 238.

20 [NÉVTELEN.] *Oven, in der königl. Universitätsbuchdruckerey: Himfy Szerelmei Kesergő Szerelem (Himfy's Liebes Empfindungen, Trauernde und ihr Leid klagend Liebe)*, 1801.

21 „So lange nicht für die Literatur in Ungrischer Sprache ein schönerer Tag anbricht, dürften nur jene Ungrisch geschriebene Werke zu einer kurzen Anzeige in der A. L. Z. geeignet seyn, welchen man in Rücksicht auf Inhalt oder auf Ausführung einen vorzüglichen Werth beymessen kann. In die Reihe derselben gehören aber allerdings diese Ungrischen Gedichte eines k. k. Officiers, Hn. von *Kisfalúdi*, welche dessen Freund und ein thätiger Freund der Ungrischen Literatur Hn. von *Takáts*, jetzt Fiscal des Domkapitels von Weszprém, mit redlicher Sorgfalt ans Licht gefordert hat. Rec. kann sein Urtheil nicht besser und bündiger ausdrücken, als so: Petrarca's Geist ruht auf dem unter dem Namen *Himfy* bescheiden versteckten Verfasser.”

mes panaszszorozata a recenzens szerint változatossága révén nem válik fárasztóvá, de reméli, hogy e kötetet hamarosan újabb ciklus követi majd, a boldog szerelem és a Hymen által megáldott frigy változatos rajzával. A magyar költészeti állapotokra visszatérve a recenzens Kisfaludyt a Batsányi, [Baróti] Szabó Dávid, Ányos és Virág alkotta kanonikus sorban helyezi el.²²

Az 1807-es kötetekről a rákövetkező évtől kezdve születnek ismertetőik. Az Allgemeine Literatur-Zeitungban (Jena–Leipzig) közölt cikk szerzője nagy valószínűség szerint ugyanaz, mint aki 1802-ben *A' kesergő szerelmet* ismertette.²³ Emlékezteti az olvasókat a hat évvel korábbi véleményére, miszerint a magyar költészet ígéretes fejlődésnek indult, s úgy véli, az új kötet még inkább megerősíti a kedvező véleményt Kisfaludy tehetségéről. Most is úgy látja, hogy a sajnálatosan korán elhunyt Csokonai, a még élő és alkotó, szorgalmas és zseniális Virág Benedek, illetve a magyar irodalom terén már kevésbé tevékenykedő Batsányi mellett Kisfaludy a hazája legjobbjai között foglal helyet.²⁴

Ezúttal bővebben jellemzi Kisfaludy tehetségét is: megírja róla, hogy a császári sereg katonájaként sokat látott és tapasztalt, hogy behatóan tanulmányozta a francia, olasz és német klasszikusokat, s hogy újabban a világ zajától elvonulva, csendes magányban él vidéki birtokán. E három körülmény szükséges a recenzens szerint, hogy valakiből nagy költő váljék, s Kisfaludynak mindhárom megadatott.

A *Regék a' magyar elő-időből* című kötetéről elmondja, hogy a német irodalomhoz hasonlóan a magyar költészetre is jótékony hatással volt a régi mondák és legendák felfedezése. A három regét (*Csobáncz, Tátika, Somló*) két okból mondja tragikusnak: részben a magyar nemzeti karakterből, részben a magyar múlt jellegéből eredően. A verselésben a magyar népdalok ritmusa érzékelhető, noha a balladákra és regékre jellemző szabad versformát alkalmazza. Végül abban a reményben, hogy a három regének német fordítása is megjelenik majd, a *Somló* cselekményét ismerteti részletesebben.

1809-ben, az *Ergänzungsblätter zur Allgemeine Literaturzeitung* (Halle) című lap rövid cikkében ugyanez a szerző a *Himfy' szerelmeiről* ír. 1802-es vágyát beteljesülve látja, megjelent a kötet folytatása. A boldog szerelem minden árnyalata kirajzolódik itt, bár úgy tűnik számára, kevesebb tüzzel, mint az első kötetre jellemző volt, s ezt onnan eredezteti, hogy a házasság élet nyugodtabb, mint a vágyódó szerelem. Egészében véve azonban Kisfaludy kötetét a magyar irodalom legszebb virágai közé sorolja, és várja a *Regék* folytatását.²⁵

22 „Denjenigen, welche der Ungrischen Sprache die Fähigkeit und Würdigkeit zu einer dauernden gelehrten und Geschäftssprache streitig machen wollten, kann die Nation nun ausser ihren ältern und neuern Dichtern *Batsányi, Szabó David, Ányos, Virág*, auch ihren *Kisfalúdi* kühn entgegenstellen.”

23 [NÉVTELEN.] *Ofen, gedr. in d. k. Univ. Buchdr., und Pesth, b. Eggenberger u. a.: Regék a' Magyar Elő Időből (Sagen der Ung. Vorzeit), 1807*, Allgemeine Literatur-Zeitung, 1808/57, (febr. 24), 449–451. oszlop.

24 „Die hohe Meinung, die *damals* [kiemelés: H. F. K.] Rec. von dem Geiste dieses neuen ungrischen Dichters fasste, wird durch vorliegendes Buch nicht nur gerechtfertigt, sondern auch erhöht; und der Vf. kann, nach dem Urtheil des Rec., dem leider zu früh verstorbenen *Mich. Vitéz Csokona* [], dem noch lebenden genialischen und fleissigen *Benedict Virág*, und dem zwar auch noch lebenden, aber wie es scheint, nicht mehr für die ungrische Literatur thätigen *Johann Batsányi* zur Seite, einen Platz unter den besten Dichtern seines Vaterlandes einnehmen.” *Uo.*, 449. oszlop.

25 „Zwar findet man hier etwas weniger poetisches Feuer als in den Klagen der trauernden Liebe; indessen

1811-ben a *Morgenblatt für gebildete Stände* című lap (Cotta, Tübingen) névtelen recenzió Kisfaludy Sándort a magyarok leggazdagabb lelkivilágú erotikus költőjének nevezi.²⁶ Kiemeli, hogy *A' Himfy szerelmeinek* mindkét kiadását és kötetét hihetetlenül nagy lelkesedéssel fogadta a közönség, mely Kisfaludynak a „magyar Petrarca” nevet adományozta. Kisfaludy előszavából idézi azt a részt, mely életrajzilag is összefüzi kötetét Petrarca költészetével: a versek francia fogságának idején, azon a vidéken keletkeztek, ahol a nagy előd a maga dalait írta. A Himfy-dalok narratív struktúráját nem a románműfaj felől értelmezi, mint a korábbi recenzensek, hanem „lírai eposznak” nevezi, mely rövid, szonettszerű darabokból építkezik.²⁷ A rövidebb verseket – akárcsak az *Allgemeine Literatur-Zeitung* szerzője – „Lied”-nek, a hosszabbakat „Gesang”-nak fordítja, s ez utóbbiakat egyfajta „nyugvópontnak” tekinti a kompozícióban. A 12 soros, négy lábú strófák és a nyolcsoros stanzák véleménye szerint kellő változatosságot nyújtanak. Végül német fordításban közli a 14, 20, 51, 100, 187 és 199. számú dalt.

Nem recenzió ugyan, de a német nyelvű és publikált visszhangok sorába tartozik, hogy 1812-ben irodalomtörténeti előadásaiban Friedrich Schlegel példaként említi Kisfaludy Sándor regéit a magyar hősi epika továbbélésére.²⁸

A magyar nyelvű reakciók közül említeni kell Pápay Sámuel lelkes méltatását irodalomtörténeti munkájában, *A' magyar irodalom esméretében*, 1808-ban:

[...] a' mi kedves Himfink (Kisfaludi) 21 Énekében és 200 Dalában szüntelen keseregte, 7 Énekében pedig 's 200 Dalában folyvást örvendeztet, 's mégis az egygyetlen egy Szerelemnek ezt a' tsupa két érzeménnyét, oly bő elevenséggel, oly ezerféle kellemeikkel énekl, hogy az olvasó unalom nélkül vele érez, vele kesereg, vele örvend. [...] Ám erőlködgyön akárki más Nyelvonn oly természeti elevenséggel képzelgetni velem a' hangnak a' szél által való el-elkapását, mint Kisfaludi' Regéinek eme' homlokverse: Szomorúan hallott kongni / A' Várban egy harangot »Mit jelent ez?« Az erős szél / El-elkapta a' hangot.²⁹

ziemt den Empfindungen des ehelichen Lebens mehr Ruhe und Gelassenheit, als den Gefühlen des ehelustigen, und im Ganzen gehört dieses, auch im äussern zierlich ausgestattete Buch zu den schönsten Blüthen der emporkeimenden Ungr. Literatur. Dem Vernehmen nach dürfen wir auch vom Vf. eine Fortsetzung seiner Sagen der Ungr. Vorzeit hoffen.” [NÉVTELEN.] *Ofen, gedr. in d. Univ. Buchdr.: Himfy Szerelmei etc. Himfys Liebesempfindungen. Zweyter Theil. Die glückliche Liebe. 1807, Ergänzungsblätter zur Allgem. Literatur-Zeitung, 1809/5, (jan. 12.), 39–40. oszlop.*

26 „Herr Alexander von Kisfaludy, der geistreichste erotische Dichter Ungarns, gab im Jahre 1801 und neuerdings 1807 seine Liebesgesänge heraus, die von der Nation mit ungemeinem Enthusiasmus aufgenommen wurden, und dem Dichter den Namen eines ungrischen Petrarca unter seinen Landsleuten erworben haben [...]” [NÉVTELEN.] *Himfy's Klagen der Liebe, Morgenblatt für gebildete Stände, 5(1811)/191 (aug. 10., Sonnabend), 761–762:*

27 „Man könnte dieses Meisterwerk des Herrn von Kisfaludy ein kleines lyrisches Epos nennen. Die Geschichte ist darin beynahe durchaus lyrisch durchgeführt, in kleinen sonettartigen Liedern [...]” *Uo.*

28 Friedrich SCHLEGELS *Geschichte der alten und neuen Litteratur*, Vorlesungen gehalten zu Wien im Jahre 1812, Wien, bey Karl Schaumburg und Compagnie, 1815/2, 52.

29 *A' Magyar Irodalom esmérete*, Irta PÁPAY Sámuel, vármegyei táblabíró 's uradalmi fiskális, Első kötet, I–II. rész, Veszprémben, Számmer Klára betűivel, 1806, 258–259, 287.

A Kazinczy kritikai ítéletét befolyásoló tényezők

Kazinczy figyelmét az 1801-es *Himfy*-kötet iránt elsősorban a német nyelvű ismertetések keltették fel. 1805-ben már tudta, hogy az egyik cikket Schedius Lajos írta, és Kis Jánosnak felsorolja a hibáit: rosszul fordította a műfajok nevét, téves a prozódia megítélése, és nem veszi észre a petrarcai mintát a kötet felépítésében.³⁰ A tájékozódás nemcsak magánjellegű volt: ez év őszén Kazinczy, mint arról Németh Lászlónak beszámolt, munkatársa lett a bécsi *Annalen der Literatur und Kunst in den österreichischen Kaiserthume* című, 1803 és 1805 között ezen a néven megjelenő, magyarul azonban az 1810-es évek közepéig csak „Annálisokként” emlegetett folyóiratnak. Németh László válaszából kiderül, hogy Kazinczy ekkor már maga is recenziót készült írni *A' kesergő szerelemről*:

Hogy az Annalisokban munkás társ leendeszz, azt köszöntettel és nagy öröömre értetem, noha róla, esmérvén erántam való szeretetedet, a' literatúrához való buzgóságodat, előre sem kételkedtem semmit is. Sopronyi Társaink munkáinak tőled beküldendő recenzióját kívánva várom. Én tudom, hogy TE előtted más színben jelennek azok meg mint a' Debretzeni Professor előtt. Ő igen tudós! – Én már közel 50-et eladtam belőlök. – Himfy Szerelmeinek ugyan már vagyon benne egy nem meg vető recenziója: de a' Tiedből mindenkor sokat fog a' Publicum tanulni. – Szirmay Antal Zemplénje már vagyon ricenseálva, a' Korabinszky mappáival együtt. – Vedd amazok után mindjárt Himfynek követőjét, a' szerelem gyötrelmeit – Elisa Testamentomát, – Gáty István Klavirozás mesterségét. – Kis emberi indulatok tüköre, – és másokat, mellyek tájéktokon találtak kijöni 's előttem mind eddig ismételtenek.³¹

Kisfaludy kötete recenzeálandó darabként került tehát Kazinczy látóterébe, s csak később vált a nyelvújítási perek sorozatának központi elemévé. A recenzió ekkor nem készült el, de két évvel később, *A' boldog szerelem* című ciklussal kiegészített új kiadás, a *Himfy' szerelmei* és a *Regék* megjelenésekor újra aktuálissá vált.

1807-től több mozzanat formálta Kazinczy Himfy-recenzióját olyanná, ahogyan az végül 1809 szeptemberében németül megjelent. Először a *Regék* megítélése befolyásolta a dalciklusról való gondolkodását. Ismeretes, hogy a *Regéket* Kazinczy igen indulatosan olvasta. Előbb Kis Jánosnak, majd másoknak is többször kifejtette, hogy nincs bennük semmi kompozíció, a nyomorult német lovagtörténeteket utánozza, sőt olykor „lopdossa”, a metrum nem igazodik a történetek és az elbeszélés jellegéhez, s jobb lett volna az egész kötetet kinyomtatás helyett tűzre vetni.³² A *Himfy' szerelmeit* Kazinczy csak egy évvel később, 1808. április végén kapta meg Kisfaludytól, de a kötet olvasatára ekkor már erős hatással volt a regékről kialakított vélemény, befolyásolták Kisfaludy közbeeső megnyilatkozásai és a róla szóló értékelések. Az utóbbiak közül a legfris-

30 Kazinczy Kis Jánosnak, 1805. júl. 14. = KazLev. III, 784. levél, 377–378.

31 Németh László Kazinczynak, 1805. okt. 14. = *uo.*, 827. levél, 453–454.

32 Kazinczy Kis Jánosnak, 1807. aug. 28. = KazLev. V, 1159. levél, 131–134.

seppet Pápay Sámuel említett irodalomtörténetében, *A' Magyar Literatura' esméretében* olvasta. Pápay 1808. május 8-án küldte meg Kazinczynak az éppen megjelent művét.³³

A német nyelvű bírálatok emellett olyan névsort állítottak össze a magyar irodalomból, melyből Kazinczy neve hiányzott, Batsányi ellenben előkelő helyen szerepelt, s hasonló körkép ismétlődött meg a *Himfy' szerelmei* bevezetőjében: Batsányit és Verseglyt Kisfaludy minden lezajlott és zajló vita ellenére a magyar irodalom élvonalába helyezte. Ily módon látensen a vitákban is állást foglalt, bár a felsorolt nevek sorrendje feltehetően esetleges volt:

De ha Gyöngyösi, Zrínyi, Orczy, Faludi, Ányos, Bacsányi, Virág, Kazinczy, Versegly, és főképpen nyelvünk Adelungja, még a sírnak partyán is buzgó, ősz Szabó Dávid előttem magyarul nem írnak vala; hát, ha három Petrarca laknék is kebelemben, Himfy még sem születhetett volna.³⁴

A felsoroltakra vonatkozó észrevételét, pontosabban sértődöttségét Kazinczy egyedül Döbrenteinek vallotta meg, indulatában még a tényleges szöveget sem ellenőrizve – hiszen Kisfaludynál Virág neve nem Verseglyé és Batsányié között áll, s Kazinczy sem a lista utolsója:

Szerelmeinek Praefatiójában egynehány magyar író említ. – Kist kihagyta – Virágot Krisztussá feszítette, az az Versegly és Batsányi közzé, két gonoszok közzé. – Szabó Dávidot Adelungnak nevezi. Ha tudja e Himfy ki és mi volt Adelung? ha tudja e, ki és mi Szabó – nem ő bizony! Csak kolompolni hallott a' Magyar Irók felől. Engem mint a' zsidókat szokták az akasztófán, a' végére akasztott. Nem bánám, – tettetés nélkül mondom azt! – csak Batsányi után ne tett volna. Ha ismeri az Ur Batsányit, érti miért kedvetlen ez nekem. De ezt el kell túrnunk, ha egyszer a' Hír nevünket pengeti.³⁵

A Pápay-féle irodalomtörténet és a *Himfy' szerelmei* előszava olvasása után kezdenek a bíráló megjegyzések intenzívebben megjelenni Kazinczy leveleiben. 1808. április 25-én még Raffael Morghen Petrarca-portréját akarja küldeni Kisfaludynak a következő aláírással: „Himfynek az ötlet csudáló 's szerető Kazinczy”.³⁶ Öt nappal később azonban, már a kötet ismeretében, Dessewffy Józsefnek a leendő kritika alaphangjait szövegezte meg:

Valóban megtetszik, hogy nem Tudós és nem Literátor. De még is, még is igen szép! Mi szépek volnának ezek a' darabok, ha Kritikája volna! Nuditásokon az én szemem meg nem botránkozik. De mikor azt látok a' festésen, érzemem kell, miért teszi azt előmbé a' Festő. Az, a' kit én minden Németek közt megvakúlva, megátalkodva leginkább szere-

33 Pápay Sámuel Kazinczy Ferencnek, 1808. máj. 8. = *uo.*, 1289. levél, 437–439.

34 KISFALUDY Sándor *Munkái*, s. a. r., bev. HEINRICH Gusztáv, I, *Himfy*, Bp., Franklin-Társulat, 1903, 38.

35 Döbrenteinek, 1808. máj. 10. = *KazLev.* V, 1291. levél, 442–445.

36 Kis Jánosnak, 1808. ápr. 25. = *uo.*, 1276. levél, 402–405.

tek, Gőthe, elég meztelenségeket fest. Und der Barbare beherrscht römischen Busen und Leib! és azt, hogy szeretőjének czombján méri a' hexameter és pentameter lábait. De a' 237d. dalban az egészség Árboczfáját emlegetni Petrarkát imitaló versekben – das ist doch zu arg. – Felét verseinek elégethette volna, 's nyert volna általa. Azonban őbenne sok Originalitás van, azzal pedig (a' mint maga is mondja) ritka dicsekedhetik.³⁷

A Döbrenteinek írott május 10-ei levélben felerősödik, formálódik a bírálóat:

Uncorrect aber originell. Olly dolgokat is mond, a' mellyeket nem előtte senki, és ez magyar Iróban példátlan érdem. Mik volnának dalai, ha felét elégette volna. S néhol durvaság, néhol trágárság is van. Trágárság pajkosság nélkül! ki tűrheti azt?³⁸

Véleménye és szándéka még néhány hónappal később, augusztus 22-én is ingadozó. Kisfaludynak a *Tübingai pályamű* rá vonatkozó részét küldi meg, s ebben megint nincs nyoma az esztétikai idegenkedésnek.³⁹ A levél azonban nemcsak ezért fontos a történetben, hanem Kisfaludy válasza miatt is. Kazinczy azokat az életrajzi adatokat dolgozta be pályairatába, melyeket jóval korábban Németh Lászlótól kapott. Kisfaludy születési helyét Kámnak [!] nevezi; elmondja, hogy Kisfaludy ihletője Petrarca volt; hogy az első kötet első néhány dalát Vaucuse völgyében írta, fogsága idején; kedvese, Szegedy Elise [!] azóta Kisfaludy neje lett, s ebben eltér Petrarca történetétől; hogy a boldog szerelem rajza jobban sikerült, mint a kesergő szerelemé; hogy a verselés és a lírai helyzetek eredetiek, s Kisfaludy nem válik szolgálai utánzóvá; erényei közé tartozik, hogy költeményeit hazafias érzések hevítik, és meleg indulat szövi át minden iránt, ami szép és jó.⁴⁰

37 Dessewffy Józsefnek, 1808. ápr. 30. = *uo.*, 1279. levél, 407–413.

38 1808. május 10. *KazLev.* V, 1291. levél, 442–445.

39 A *Tübingai pályamű* szövege: KAZINCZY Ferenc *Tübingai pályaműve a magyar nyelvről 1808*, kiad. HEINRICH Gusztáv, Bp., MTA, 1916 (Régi Magyar Könyvtár, 37). A magyar nyelvű részlet, melyet Kazinczy az Erdélyi Muzéumban tett közzé, s melyet a Kazinczy-válogatások azóta közölni szoktak, nem tartalmazza a Kisfaludyról szóló részt, vö. [KAZINCZY Ferenc.] *A' magyar literatura történetei: Töredék*, Erdélyi Muzéum, 1814/1, 1–10. A pályamű keletkezéséről és alakulástörténetéről lásd AJKAY Alinka, „Pályairásomnak egész ideája, igen is, csak a' nationalismus, az nekem idolumom, nem holmi apró tekintetek”: *Kazinczy Ferenc Tübingai pályaművéről*, *ItK*, 111(2007), 520–537; Uő, *Kazinczy Ferenc Tübingai pályaműve irodalmi, politikai előzményei*, PhD értekezés, Kézirat, Bp., 2008.

40 „Alexander v. Kisfaludy, zu Kám bey Simegh, im Szalader Com[itat] gab seine Lieder der Liebe unter dem angenommenen Namen von Himfy in 2. Bändchen heraus, von denen der erstere die Lieder der klagenden, der zweyte die der beglückten Liebe enthält. Sein Ideal war Petrarcha, und die ersten Lieder der ersten Sammlung waren in dem Thale zu Vaucuse, wohin er als Kriegsgefangener geriehet, gedichtet. Seine Laura Fräulein Elise v[on] Szegedy, ist nun die geliebte Gattin des Dichters. Hierin gleicht er also seinem Original nicht, der um seine Laura ewig unerhört klagte. Wir müssen aber auch gestehen, dass uns die Lieder seiner beglückten Liebe noch mehr wie jene der sich sehnenenden anziehe. Versart und Situationen sind bey ihm originell, u[nd] er copiert sein Ideal ohne sein sclavischer Nachahmer zu seyn. Auch gehört es unter seine Vorzüge, dass er seine Gedichte durch viel Nationalsinn erhöhet hat, und allenthalben viel Belesenheit u[nd] tiefes Gefühl für alles Wahre u[nd] Gute, wahre Lebensphilosophie verräth. – Da der Platz viele dieser kleinem Epigrammen der Liebe auszuschreiben nicht gestattet, so begnügen wir und die folgenden zweye hieher zu setzen.” – Kazinczy Kisfaludy Sándornak, 1808. aug. 22. *KazLev.* XXIII, 5747. levél, 159–161.

Kisfaludy Sándor 1808. szeptember 15-én válaszolt.⁴¹ Helyesbítette a téves életrajzi adatokat, a születési helyet (Kám helyett Sümeg – az előbbi felesége birtoka) és felesége nevét (Eliza helyett Róza). „Ezt azért sietek tudtadra adni – írja –, hogy a pályairásodban történt Geographiai hibát, és név elvétést megorvosolhasd.”

Kisfaludy ugyanebben a levélben elmondja Kazinczynak, eljutott hozzá a hír, hogy nem kedveli a regéket, de szubjektív véleményként kezeli, s érdekességként hozzátesszi, hogy Batsányi viszont a regéket tartja többre a Himfynél.

A Kazinczy-recenzió keletkezése és megjelenése

Kazinczy a recenzió készülésétől először Kölcsey Ferencnek számolt be 1809. április 8-án, bár nem árulta el neki, hogy pontosan mely kiadvány számára dolgozik. Azt a látszatot keltette, mintha egy német laptól kapott volna felkérést a bíráló elkészítésére, noha valójában, mint korábbi levele igazolja, dolgozótársa volt az osztrák Annalen című folyóiratnak, és saját szándéka szerint látott hozzá a recenzió megírásához. Ekkor már Rummy Károly György volt a közvetítője az időközben elhunyt Németh László helyett. A kritika alapgondolata nem változott a Dessewffynek és Döbrentének írott levél óta:

Én e' napokban a' Himfy' Szerelmeinek két kötetit recenseálám német nyelven, meg lévően kérve reá egy német országi Literatus Zeitungba. Ki eresztik e a' levelet az Ausztriai határon, nem tudom. De szeretném, ha kinyomtattathatnák. Himfy elhalhatatlan dísze a' Nemzetnek. Én ötöt csak verseiből 's leveleiből ismerem. Sok darab rossz van benne. Kár hogy a két Tómus egygyé nem olvadt. A' poeták nagy kárt tesznek az által magoknak, hogy verseiknek felét el nem égetik.⁴²

Az 1809. április 10-én befejezett és szeptemberben megjelenő kritika szövege valójában vitairat, mely egyszerre száll szembe a korábbi német recenziókkal, a hazai fogadtatással, az utánczókkal, Kisfaludy előszavával és a Kisfaludy-recepcióban kirajzolódó kánonnal.⁴³ Az életrajzi adatok részletezése azt hivatott reprezentálni, hogy a korábbi recenzenseknél a jelenlegi bíráló jóval tájékozottabb: tudja a szerzőnek nemcsak nevét, hanem életrajzát, sőt életkorát is: jelzi például, hogy a második kötet 65. darabjának éneklésekor már 28 éves volt.⁴⁴ Ugyancsak a recenzens hitelesítése lehetett a célja annak az eljárásnak, hogy a kötetcímetek más fordításban adja, mint a korábbi

41 Kisfaludy Sándor Kazinczynak, 1808. szept. 15. = KazLev. VI, 1356. levél, 83–86.

42 Kölcsey Ferencnek, 1809. ápr. 8. = KazLev. VI, 1454. levél, 317–319.

43 [KAZINCZY Ferenc.] *Himfy' Szerelmei. (Himfy's Lieder der Liebe.) Ofen, in der Buchdruckerey der königlichen Universität von Pesth, 1807. Erster Theil. (A' kesergő Szerelem. Die sehnsuchtsvolle Liebe.) Zweyte vermehrte und verbesserte Ausgabe [...]. Annalen der Literatur und Kunst in dem österreichischen Kaiserthume, 2(1809), szeptember, 127–136.*

44 Ez az életkorra vonatkozó, s az ifjú szerelmi lángolás hitelességét látenszen megcáfoló adat a későbbi, 1814-es magyar verzióból kimaradt.

bírálok, és módosítja a darabok műfaji megnevezését: eredeti görög értelemben vett *epigrammáknak* és *erotikus idilleknek* nevezi a dalokat („Epigramme der Liebe, auch erotische Ειδυλλια – beide Namen nicht in der modernen, sondern in der eigentlichen, griechischen Bedeutung”), vagyis kiemeli őket mind a petrarcai, mind a különböző epikus modellekre (lírai román, lírai eposz) épülő értelmezési keretekből. Ezekkel az eltérésekkel vezeti fel az irodalmi kontextus és kanonikus névsor lecserélését, pontosabban törlését: Batsányi, Baróti Szabó, Virág Benedek és Verseghy helyett nála Báróczi Sándor kerül oda mesterként Kisfaludy mögé, később pedig, a recenzió további bekezdéseiben Kazinczy Kis Jánost is megemlíti, mint aki szerencsésen műveli a rímes verset.⁴⁵

A korábbi recenzensekhez képest ott is visszavon Kazinczy a Petrarca-párhuzamból, amikor Kisfaludy előszavát mellőzve állítja, hogy az első kötetnek csupán az első dalai születtek Avignon környékén.⁴⁶ A párhuzamot a későbbiekben még néhány ponton elgyengíti: Kisfaludy kötetének csak tartalommutatóját találja hasonlatosnak az olasz költő művével; Petrarca ciklusát szövegszerűen összevetve a Himfy-dalokkal úgy látja, az olasz költő sokkal nyugodtabb, csendesebb tónusú; tájékoztatlanak állítja be azokat a kritikuskat, akik Himfyt egyszerre hasonlítják Petrarcahoz és Anakreónhoz – a kettős viszonyítás szerinte nem vehető komolyan, mert kioltja egymást. Az elhíttelenítés és korrekció vezérli Kazinczyt akkor is, amikor Kisfaludy verseinek nem német, hanem olasz műfaji megfelelőket keres (canzoni, sonette), noha ezzel elmentmond korábbi véleményének az epigrammaszerűségről. Végül erősen lecsökkenti a hazai fogadtatás jelentőségét, amikor tehetségtelen utánzók és őrzöngő rajongók („nympholeptusok”) seregének minősíti az olvasók és követők nagy részét.

Kisfaludy nyelvtani és verselési botlásainak ürügyén Kazinczy visszatér a magyar irodalom állapotrajzához. A korábbi recenzensekkel ellentétben egyetlen szerzőt sem tart említésre méltónak a közelmúltból, Kisfaludy költészetével csupán Dayka Gábor verselését és a kiművelt, nyelvtanilag korrekt, klasszikus tisztaságú nyelveszményt állítja szembe. Kisfaludy hibáiért Péteri Takáts Józsefet mondja felelősnek, aki nem tisz-

45 Érdekes, hogy a német nyelvű recenzióban Kis János neve még csak példaként jelenik meg a rímes verselés nehézségeinek fejtegetésénél: „Sie ist sokaum mehr als schlichte Prosa, und Dichter wie Kis haben ihre ganze Energie nöthig, um ihren Werken durch die äusserste Delikatesse in der Wahl der Wörter einen höhern Glanz geben.” (131.) – Azonban 1814-ben Kazinczy átírja a mondatot; beemeli Berzsenyit, s a *Tövisek és Virágok* című epigrammakötettel összhangban mindkettejüket a korszak legjobb költőjévé avatja, ráadásul csúsztatással, hiszen Berzsenyi verseinek egy részét írta csak rímes formákban: „a’ Haza legelső Íróji is, mint a’ halhatatlan Kis és az ő érdemes ifjú barátja, *Berzsenyi*, verseiket a’ Zrinyi nemben írják”.

46 Kisfaludy előszava szerint az első kötet, vagyis *A’ boldogtalan szerelem* teljes egészében francia földön született: „Én ama virág-koromban katona s hadi fogoly lévén, éppen azon helyeken, hol hajdan Petrarcanak édes kínos énekei minden szívet szerelimmal töltöttek, hol mintegy szerelmet lehell még most is az egész táj, a tüzes, jószívű francziák között, – s éppen olly környülállásokban, melyek csak igen bizonytalanul engedék reménylenem, hogy hazámat és kedveimet valaha megláthassam; – én, ott a szomorú magányban, leírtam életem poézissét, – azt, a mit szívem érzett, vagy Himfy helyén érezhetett volna [...] Így támadtak *Himfy’ Szerelmei* [...]” KISFALUDY, *i. m.*, I, 33–34.

together meg a kötetet a grammatikai és szerkezeti tévedésektől, provincializmusoktól.⁴⁷ Ítéletét azzal zárja, hogy Kisfaludynak a versek felét, de legalább harmadát el kellett volna égetnie.

Ismeretes, hogy Kisfaludy Sándor nem óhajtott vitát kezdeményezni és nyílt polémiába keveredni Kazinczyval. Amiért valóban neheztelt, az apróságnak tűnik a kései olvasó számára. A Ruszek Józsefhez írott első levelében többek között a születési helyének eltévesztését és Báróczinak mint mesternek említését hozta fel az elhidegülés okaként.⁴⁸ Ha arra gondolunk, hogy a *Tübingai pályamű* szövege kapcsán maga kérte a téves életrajzi adatok helyesbítését, akkor nyilvánvaló, hogy Kazinczy egyszerűen mellőzte e kérést. Kazinczy 1816-ban azzal védekezett (bár név szerint csak Dessewffy Józsefnek említette forrását), hogy Kis János adataiból dolgozott.⁴⁹ Azonban vagy rosszul emlékezett, vagy rosszul hivatkozott, mert Kis János leveleiben nincsenek ilyen adatok. Mint említettük, Németh László még 1802-ben tájékoztatta Kazinczyt:

Kisfaludy egy Győrvármegyei Téthen lakó Assessornak és birtokos nemesnek fia. A' Francia háború végével kilépván a' katonai szolgálatból, saját jószágán lakik már most kedves Annájával Badatsontól nem messze.⁵⁰

Nem a tévedés ténye volt tehát, amit Kisfaludy felemlgetett, hanem a kérés megtagadása. S nemcsak a német nyelvű recenzióban nem javította ezeket Kazinczy, hanem évekkel később, az Erdélyi Múzeum magyar fordításában is csak Szegedy Róza nevét írta át a helyes változatra.

A Kisfaludy hívei és olvasótábora által kirobbantott vitában Kazinczy többször állította (bár csak 1814-től kezdve), hogy a német kritikát megküldte Kisfaludynak, mielőtt publikálta.⁵¹ A Kazinczy-levelezésben azonban ennek nincs nyoma. A *Tübingai pályamű* vonatkozó részét, mint láttuk, valóban lemásolta Kisfaludy számára, de a bírálat jóváhagyásáról nem esik szó sem köztük, sem a másoknak írott levelekben. A recenzió

47 „Und was würden unseres Kisfaludi's Poesien geworden seyn, wenn diese Zartheit von Gefühlen, diese Leichtigkeit[.] diese Gefühle auszudrücken, dieser durch den schönen Conversationszirkel und durch das Studium der deutschen, französischen und italienischen Dichtersprache gebildete Geschmack mit Dayka's Rádayscher Versification in seinen noch immer nicht gedruckten und nur von wenigen gekannten Liedern vereint worden wäre! denn Kisfaludi's Sprache ist zwar sehr reich, sehr lieblich, in vielen Fällen sogar bewundernswerth, aber nicht gelehrt – nicht classisch rein, nicht grammatisch-correct. Der Herausgeber dieser Lieder der Liebe, Hr. von Takács, selbst Dichter und prosaischer Schriftsteller, hätte Muth haben sollen, die Fehltritte seines edlen Freundes entweder ihm vorzulegen, oder von ihm die Erlaubnis zu erbitten, alles Unrichtige unbarmherzig wegzuschneiden.” *Annalen der Literatur und Kunst in dem österreichischen Kaiserthume*, 2(1809), szeptember, 134–135.

48 Kisfaludy Sándor Ruszek Józsefhez, 1816. ápr. 17. = Kisfaludi KISFALUDY Sándor *Minden munkái*, 8, kiad. ANGYAL Dávid, Bp., Franklin-Társulat, 1893, 280–292.

49 Kazinczy Dessewffy Józsefnek = *KazLev.* XIV, 3288. levél, 343–350, itt: 347.

50 *KazLev.* II, 553. levél, 526–528.

51 Engel János Keresztélynek, 1814. márc. 19. = *KazLev.* XI, 2626. levél; Berzsenyi Dánielnek, 1814. jún. 2. = *uo.*, 2670. levél; Pálóczi Horváth Ádámnak, 1814. aug. 14. = *KazLev.* XII, 2714. levél; Szentmiklóssy Alajosnak, 1815. nov. 15. = *KazLev.* XXIII, 5808. levél; Dessewffy Józsefnek, 1816. okt. 7. = *KazLev.* XIV, 3288. levél.

készüléséről, megjelenéséről Kazinczy sokaknak beszámolt, és ha valóban úgy történt volna, feltehetőleg említette volna azt is, hogy Kisfaludynak megküldte a szöveget. Így bár tény, hogy a Kazinczy–Kisfaludy-levelezés hiányos, nagyon valószínű, hogy Kisfaludy Sándornak van igaza, amikor Ruszek apátnak a második levelében azt állítja, semmit sem kapott Kazinczytól.⁵²

A Himfy-recenzióból talán soha nem keletkezett volna vita, ha Kazinczyt nem zavarja, hogy Kisfaludy a bírálathoz megjelenése után elnémult, válasz nélkül hagyta a leveleit is, cikkét is. Abból, hogy Kisfaludy hallgatását Kazinczy igen sok levelében felemlegeti, feltételezni lehet, hogy visszaigazolást várt volna, a Téli Takács József szerkesztői munkáját bíráló mondatai és a kritika egész szövege alapján pedig akár megbízásban is reménykedhetett, hogy egy leendő új kiadást ő maga rendezzen sajtó alá. Egy nyilvános vagy nyilvánosítható diskurzus a recenzió körül, vagy éppen egy általa irányított új kiadás – sajátos piramisjátékként – összefűzte volna a nevét Kisfaludyéval, oly módon, mint Dayka Gábor, Báróczi Sándor, Kis János, később Berzsenyi esetében.

Miután azonban Kisfaludy nem ismerte fel a szándékot, Kazinczy – korábbi terveivel ellentétben – néhány hónap múlva közzétette a *Regék* bírálatait is. Kis Jánosnak 1810. január 19-én még azt írta, hogy a *Regékről* a *Himfy*vel ellentétben keményen kívánt szólni, de lemondott róla.⁵³ Január 28-án azonban már megküldte Rummy Károly Györgynek a kész szöveget németül,⁵⁴ mely májusban, a levéllel csaknem szó szerint azonos formában meg is jelent az *Annalen der Literatur und Kunst des In- und Auslandes* című lapban.⁵⁵ Erről a valóban nagyon negatív kritikáról érdekes módon a későbbi vitákban és a Mondolat-perben egyetlen szó sem esett. Kazinczy sem írta meg senkinek, hogy ő a szerző, nem is hivatkozott rá, és Kisfaludy tábora sem emlegette.

A Himfy-vita

A vitát a *Tövisek és Virágok* 1811. február 24-ei megjelenése robbantotta és élte ki.⁵⁶ Ismeretes, hogy az epigrammakötetbe Kazinczy beillesztette a *Himfy* című fiktív dialógust Dayka Gábor és Kisfaludy között. Dayka Gábor – mint Kazinczy írja – „Szent Péterként” elégetteti Kisfaludyval verseinek nagy részét, s csak utána engedi fel költőtársát az Olümposzra.

A vitahelyzetet élte, hogy az epigramma nemcsak a kötetben, hanem a *Tövisek és Virágokról* szóló recenziókban többször is a nyilvánosság elé került.

52 1816. jún. 3. = Kisfaludi KISFALUDY, *i. m.*, 292–309.

53 Kazinczy Kis Jánosnak, 1810. jan. 19. = *KazLev.* VII, 1645. levél, 211–217.

54 Kazinczy Rummy Károly Györgynek, 1810. jan. 28. = *uo.*, 1655. levél, 244–250.

55 [KAZINCZY Ferenc.] *Regék a' Magyar elő-időből, Budán, a' királyi Magyar Universitas betűivel [...]* (*Sagen aus der ungrischen Vorzeit, Ofen, in der Druckerey der königl. ungrischen Universität*), 1807, *Annalen der Literatur und Kunst des In- und Auslandes*, 2(1810), május, 233–236.

56 Újabb kiadása: *Tövisek és virágok: Széphalom 1811, A Tövisek és Virágok egykorú bírálataival kiadta BALASSA József, Bp., 1902* (Régi Magyar Könyvtár, 20).

Az első bírálatot 1811-ben az a *Neue Leipziger Literatur-Zeitung* hozta, mely Kazinczynak – az ő megfogalmazásában vagy sugallatára – 1810 óta szinte minden írását ismertette.⁵⁷ Ebben a recenzióban is az ő tollára ismerni, sőt szó szerint megvannak egyes bekezdések abban a levélben, melyet Rummy Károly Györgynek küldött 1811. február 21-én (vagyis még mielőtt a kötet elhagyta volna a sajtót). Az epigrammakötetről szóló recenzió egyik szerzőjének így joggal tartható maga Kazinczy, a végleges szöveget pedig nagy valószínűséggel Rummy Károly György alakította ki.⁵⁸ A viszonylag hosszú írás első része műfajelméleti kérdésekkel foglalkozik: Kazinczy darabjai közül nem mind a Lessing-féle epigrammamodellét követi, vagyis nem feltétlenül poénra kihegyezett, fordulatra épülő szerkezetről van szó, inkább a görög epigrammákhoz hasonlítanak, melyek érdekes gondolatot szellemes formában fejtenek ki. Német párhuzamként Klopstock grammatikai és esztétikai darabjait, illetve Goethe xéniáit lehetne említeni, anélkül, hogy Kazinczy epigrammái paszkvillusba hajlanának át.

A műfaji jellemzés után rátér a recensens a magyar kulturális és irodalmi viszonyok rajzára, s itt azután az epigrammák irodalompolitikai jelentőségét bőségesen fejtegeti: hogy a hazai könyvszerzők ostobák, nem olvasnak, nem ismerik a saját nyelvüket, csak hiszik magukról, hogy tisztában vannak a nyelv törvényeivel.⁵⁹ A magyar írók nem tanulnak esztétikát, költőnek hiszik magukat már attól is, ha rímelni és skandálni tudnak. Kazinczy kötetére már azért is szükség volt, mert Magyarországon egyetlen kritikai folyóirat sem létezik, s valakinek ki kellett mozdítani a szerzőket önteltségükből. A recensens azt szeretné, ha minden magyar író asztalán ott lenne a gyűjtemény. A kötet ugyanakkor nemcsak esztétikai jelentőségű, hanem híven tükrözi a magyarok nemzeti karakterét, lélektani sajátosságait is.

A recensens ezután egyenként veszi sorra az epigrammákat, külön-külön magyarázza és fordítja őket németre – a teljes kötetet. A *Himfy* című darabról azt írja, Kisfaludy elvakult rajongóinak nem fog tetszeni, de Kazinczynak igaza van. A magyarok ragyogó költője, Dayka Gábor Szent Péterként állja útját Himfynek, s addig nem engedi

57 [KAZINCZY Ferenc, RUMY Károly György.] *Ungarische Epigrammen Tövisek és Virágok [...]*, *Neue Leipziger Literatur-Zeitung*, 1811/49, április, 778–784. hasáb.

58 Rummy Károly Györgynek, 1811. febr. 21. = *KazLev.* VIII, 1943. levél, 338–343; 1811. szept. 29. = *KazLev.* IX, 2071. levél, 90–95.

59 A *Literatur-Zeitung* szövege: „Viele der magyarischen Büchermacher lesen sehr wenig, und lernen nicht die Grammatik ihrer Sprache und die der allgemeinen und fremden, weil sie nach ihrem Dünkel die letzteren entbehren zu können glauben – die ungarische Sprache ist ja eine orientalische und nicht eine occidentalische wie diese – und weil sie ungarische eben so gut zu wissen meynen, wie diejenigen, die ungarische Grammatiken geschrieben haben.” (779) – Ugyanez Kazinczy idézett levelében Rummy Károly Györgynek: „Ungarns Büchermacher lesen nichts, sie lernen die Grammatik ihrer Sprache, und die der allgemeinen und der fremden, nicht, weil die letzteren entbehrt werden können. Die ungarische Sprache ist ja eine Orientale, nicht occidentale, wie diese – und weil sie ungarisch eben so gut wissen wie die, die ungarische Grammatiken geschrieben haben. Auch Aesthetik lernen sie nicht, denn ihnen ist genug, wenn sie reimen und skandiren können. Um so nöthiger war es also diese Herren aus ihrem Dünkel hervorzuschütteln [...]”.

fel az Olümposzra, míg el nem égeti rossz verseit.⁶⁰ Végül közli a teljes epigrammát magyarul és német fordításban.

A második írás az osztrák *Annalen der Literatur und Kunst in dem österreichischen Kaiserthume* című lapban olvasható két hónappal később, 1811 júniusában.⁶¹ A recensens külön-külön tárgyalja a *Tövisek és Virágok* darabjait. A Himfy-epigramma szövegét nem idézi, de bőven szól arról, hogy Kisfaludy Sándornak nem fog tetszeni a Dayka Gábor által kimondott ítélet, meg kell tanulnia azonban követni Voltaire tanácsát, hogy saját szellemi gyermekei iránt a szerzőnek a lehető legszigorúbban kell viseltetnie. A szerző – a Kazinczy-levelezés alapján – Kis János lehetett. Ekkor lett ő is dolgozótársa a bécsi *Annalen* című lapnak. A korábbi szerkesztő, Franz Sartori távozása után ugyanis, akivel Kazinczy munkatársi kapcsolatban állt, a felvilágosult nézeteket valló, s egy korábbi, névtelen művében a magyar viszonyokat erősen bíráló felvidéki lelkész és ifjúsági író, Jakob Glatz lett a lap szerkesztője. 1811 januárjától 1812 végéig, amikor szerkesztői jegyzetben köszönt el olvasóitól, két éven át, módosított címmel (*Annalen der Literatur und Kunst in dem Oesterreichischen Kaiserthume*) ő adta ki a folyóiratot.⁶² Mielőtt megkezdte munkáját, Kis Jánost, Kazinczyt és a debreceni Budai Ézsaiást kérte fel munkatársul. Kis János is közvetített közöttük:

Hogy folyóírásunk lenne valahára, azt veled együtt én is, a' mint tudod, régen óhajtom: de mikép lehessen magyar nyelven, azt most sem láthatom. [...] Még most nehezen van más mód, hanem hogy a' Német folyómunkákban igyekezzünk a' Magyar literatúrára nézve valamit tenni. Erre nézve engagiroztam magamat a' jövő esztendőre a' Bétsi Annalisoknak magyar könyvek' recenseálásával való gyarapítására. Erre, a' mint Glatz írja, Téged is meghívott vagy meghív, és Te kivülötted Budait Debretzenben. Egyéberánt rám bizta, hogy Ti kivülötetek én szólítsak-meg egyebeket, de még eddig semmi lépést sem tettem. Ha Te a' meghívást elfogadod, (a' mire kérlek is) közöld velem szándékatod, hogy ne tsak ne collidáljunk, hanem a' magyar literatúra' jó ügyét, a' mennyire lehet, egy plánum szerént forgassuk. – Én arra kérettem különösen, hogy az utolsó öt esztendőket rajzoljam-le röviden a' Magyar literatúra' történetéből. De melly keveset tudok! Mire mehetek? Jóllehet igen szeretnék, tsak tanulás végett is, próbát tenni.⁶³

Kazinczy azt válaszolta Kisnek, hogy Glatz őt is megkereste, s boldogan vállalja a felhívást, annál inkább, mert Glatzot igen nagyra becsüli (1812 őszén személyesen is fel-

60 A *Literatur-Zeitung* szövege: „Der treffliche lyrische Poet der Magyaren *Dayka*, jetzt gleichsam ein *Olympischer heiliger Petrus* lässt *Himfy* nicht eher in den Olymp hinein, als bis er die Hälfte, dann wieder die Hälfte, und noch einmal die Hälfte seiner Gedichte verbrannt hat.” (782; kiem. H. F. K.) – Kazinczy levelének szövege Romy Károly Györgyhöz: „*Dayka*, jetzt ein *Olympischer heiliger Petrus* lässt *Himfy* nicht eher hinein, als bis er die Hälfte, dann wieder die Hälfte, und noch einmal die Hälfte verbrannt haben wird.” (342.)

61 2(1811), június, 317–328.

62 Jakob GLATZ 1799-es, Gothában megjelent műve: *Frey müthigen Bemerkungen eines Ungarns über sein Vaterland*.

63 Kis János Kazinczynak, 1810. dec. 3. = *KazLev.* VIII, 1878. levél, 184–186.

kereste őt Bécsben). Írásait Rummy Károly Györgynek fogja megküldeni, aki továbbítja azokat a szerkesztőségbe. Arról is értesítette Kis Jánost, hogy a prágai Emil André szintén írásokat kért tőle az *Oeconomische Verhandlungen* című lapba.⁶⁴ Kazinczy külföldi kapcsolatrendszere így egyre bővült, bár érdekes módon erről a hazai levelezőkkel igen keveset tudatott.

Kazinczy már 1811. február végén tudta, hogy Kis János készül ismertetni az epigrammakötetet. Február 25-én írta Kölcseynek, hogy ha ez mégsem sikerül, akkor „egy közös barát” megteszi.⁶⁵ Május 1-jén tájékoztatta Kis János Kazinczyt: „Töviseid és Virágaid annyira ragadtak, hogy feltétem ellen is recenseáltam őket [...]”.⁶⁶ Majd július 18-án meg is erősíti a szerzőségét:

A' magyar literatura utolsó Quinquenniumának rövid és hijános synopsisát, a' Te Töviseidnek és ró'sáidnak, két episztoládnak, Szemere' episztolájának, és még néhány eszembe nem jutó rövid munkátskákának recensióját már Áprilisban megküldtem Glatz-nak. Azt írta, hogy talán a' Júniusi tsumóban valami megjelenik belőlek: még mi azt a' tsumót nem kaptuk-meg. Töviseidet alkalmas hosszasan recenseáltam.⁶⁷

A sajtónyilvánosság ellenőrzésének fontosságát felismerő Kazinczy feltehetően a további ismertető háttérében is ott állt, hiszen a külföldi és publikált bírálat jelentette számára a legitimációt a dunántúli táborral vívott kánonvitában. Kazinczy azt nyilatkozta 1817-ben Kis Jánosnak, hogy ő a „Bécsi Liter. Ujságokat nem is ismeri a' Glatz ideje olta”, vagyis az ő cikkei ott nem jelentek meg, s így maga ártatlan abban, amit bármely bécsi lap a keszthelyi helikoni ünnepségről írt.⁶⁸ Ez azért furcsa, mert 1814-ben ismét Kis János volt az, aki az *Annalen* folytatásába, az *Allgemeine Literatur-Zeitung* új szerkesztőségébe, amelyet Sartori vett át, majd C. F. A. Hartmann és Matthäus Casimir von Collins vezette (*Wiener Allgemeine Literatur-Zeitung*, 1813–1816) – akkor éppen Hartmann megbízásából – beszervezte Kazinczyt, és saját német fordításában meg is jelentette tőle a magyar irodalomról szóló összefoglalóját.

Ugyanazt az állítást ugyanazon a napon Kazinczy Döbrenteinek is megismétli, még határozottabban: „miolta Glatz letette a' Bécsi Tud. Ujs. írását, azolta azt nem csak nem tartom, de nem is olvastam, sőt nem is láttam soha, annyival inkább belé sem egyenesen, sem más által semmit nem küldöttem”.⁶⁹ E nyilatkozat különössége megintcsak az, hogy nem igaz. 1814. június 14-én Döbrenteit maga tájékoztatta Kazinczy, hogy az Erdélyi Muzéum első számát ő fogja recenziálni a bécsi lapban is, a lipcsei irodalmi folyóiratban is:

64 Kis Jánosnak, 1810. dec. 27. = *uo.*, 1896. levél, 219–223.

65 *Uo.*, 1950. levél, 350.

66 *Uo.*, 1992. levél, 469–472.

67 Kis János Kazinczynak, 1811. júl. 18. = *KazLev.* IX, 2042. levél, 18–21.

68 Kazinczy Kis Jánosnak, 1817. márc. 19. = *KazLev.* XV, 3401. levél, 120–122.

69 *Uo.*, ill. Döbrentei Gábornak, 1817. márc. 19., *uo.*, 3402. levél.

Én az Erdélyi Museumot recenseálni fogom, 's felküldöm a' Bécsi Annalistáknak 's a' Lipsiai Tudom. Ujságlevelek' kiadójának; de Superint. Kisnek és Prof. Ruminak, Keszthelyen, intést adok, hogy mondják ők a' mit nekem mondanom nem illik; mert a' Bécsi Annalisok kiadója Hartmann az egész Magyar Országgi Literatura produktjainak recenseálását Kisre bízta, szabadságot adván neki, hogy azt válassza Mitarbeiternek a' kit jónak itél. – Hartmann Úr, dühös becsülője a' Sándor Császár' birodalma' nyelvének, a' Magyar Literaturát, 's nyelvet méltóztatik *semminek* venni; a' Lipsiai Redactor pedig Rumitól szokta venni a' tudósításokat.⁷⁰

Mindennek fényében óvatosan kezelendő az 1817-es kijelentése a megelőző évek sajtóbeli tevékenységéről.

Új recenzió a *Tövisek és Virágokról* a következő évben, 1812-ben, az Allgemeine Literatur-Zeitungban (Halle–Leipzig) jelent meg.⁷¹ A névtelen szerző Kazinczy kötetét „zseniális teljesítménynek” nevezi („dieses genialen Product”), s a kötet célját a *Herculeszhez* című nyitó epigrammában véli felfedezni, melyben a magyar irodalom megtisztítását Augiász istállójának kitakarításához hasonlítja. Kazinczy géniusát dicsérve egyben a pártatlanságát is kiemeli, úgy látja, az újabb magyar irodalomban a hagyományokhoz való ragaszkodást éppúgy elítéli, mint a gátlás nélküli újítást, s a jó ízlés mércéjét veszi vezérfonalul. A kötet másik vonulatát a kortárs szerzők feletti ítélkezésben látja. Közben kitér a körülmények magyarázatára, kiemeli, hogy a debreceni írók a purizmus szélsőséges követői; felsorolja a Kazinczy által értékelt írókat, külön méltatva Berzsenyit. A Kisfaludyról szóló ítéletét a recenzió szerint Kazinczy Daykával mondatja ki, majd teljes egészében közli a *Himfy* című epigramma német fordítását. Óhajtaná a recenzens, hogy egy ilyen megbízható ízlésű irodalmár, mint Kazinczy, az esztétikai nevelés céljából szabályokat és példákat egybefoglaló tankönyvet írna. Ezen a ponton a recenzens már nemcsak a Kisfaludy-kultusz leépítését és az irodalmi kánon újrakonstruálását célozza meg, hanem rejtetten Pápay Sámuel kötetének, *A' magyar literatura' esméretének* jelentőségét is tagadja. Előszavában ugyanis Pápay éppen művének tankönyv-jellegét hangsúlyozta. A recenzió végén még német fordításban adja a szerző *A nagy titok*, a *Fenntebb stylus* és *A legfőbb leczke* című epigrammákat.

Kisfaludy és a dunántúli kör nem a korábbi recenzió, hanem az epigramma miatt zúdult fel. Pápay Sámuel írta Kazinczynak 1811. szeptember 18-án: „Himfy nem vehette neheztelés nélkül, hogy 7/8adát verseinek tűzrakásra ítéltted, és pedig egy még esméretlen Dayka által.”⁷² Kazinczy baráti körén, levelezőtáborán belül is bíráló reakciók érkeztek az epigrammára, különösen arra a helyzetteremtésre, hogy a fiktív dialóguson belül az ismeretlen és sokak szerint közepszerű költő, Dayka Gábor válik Kisfaludy Sándor kritikuskává.

70 Döbrentei Gábornak, 1814. jún. 14. = KazLev. XI, 2680. levél, 431–434.

71 [NÉVTELEN.] *Szephalom* [!], (*Patak, b. Nádaskai*): *Tövisek és Virágok (Dornen und Blumen) 1811, 1812/110, máj. 5., csütörtök, 31–32. oszlop.*

72 KazLev. IX, 2068. levél, 82–85.

Kazinczy észlelte az erős ellenérzést, és innentől kezdve folyamatosan mentegető-zött. Esztétikai, sőt erkölcsi igazáról igyekezett meggyőzni legközelebbi híveit és a dunántúli írói kör egyes tagjait. Egyik stratégiája az volt, hogy Kisfaludyt a legnagyobb költők közé sorolta, és bírálatát, epigrammáját dicséretként tüntette fel.⁷³ Másutt Kisfaludyra hárította a felelősséget, sértődöttségére hivatkozott, arra a tényre, hogy leveleit válaszolatlanul hagyta, hogy nem reagált a recenzióra, nem méltatta a szerinte korrekt, sőt melegszívű, magasztaló értékelést. Ismét más leveleiben az indulat termékének nevezte az epigrammát: „A’ Himfyre irt Epigr[amma] mellyet az Ur szörnű keménynek nevez, az ő képzelhetetlen *dölyfe* miatt esett, nem szintén csendes vérből”.⁷⁴ A védekező stratégiához tartozik az is, hogy az epigrammát visszakapcsolta a recenzióhoz, amely kevésbé heves reakciókat váltott ki, nehezebben volt hozzáférhető, kevesebben ismerték szövegszerűen, legfeljebb Kazinczy interpretációjában, s fel lehetett mutatni benne az értékelő gesztusokat is.

A Himfy-recenzió az Erdélyi Muzéumban

A bírálat magyar nyelvű közlése az erdélyi folyóirat tervének születésétől kezdve folyamatosan beszédtema volt Döbrentei és Kazinczy között. Döbrentei 1809. október 20-án már kéri a szöveget:

Kérem e’ végre a’ Tekintetes Urat, ki a’ Munka reális részére sokat tehet, küldje-el, kedves ígéretje szerint mind a’ Himfy recenzióját, mind a’ Szonnettókét, mind e’ két Szonnettót is legtisztábban. Én a’ recenziókra nézve a’ Gyermekek számára írt, fordított Magyar Munkákról kezdettem-el illyes mit dolgozni Többektől is hogy hasznos, jó darabokat kaphassak igyekezni fogok.⁷⁵

Hogy az ötlet Döbrenteitől eredt-e, nem lehet tudni, Kazinczy mindenesetre saját tervként számol be az újraközlésről Rummy Károly Györgynek:

Den Döbrentey feyre ich immer an, seine periodische Schrift anzufangen. Dort will ich Himfy, der das Streicheln nicht leiden kann, wieder vornehmen, und sowohl seine Szerelmei als auch die Regék ausführlicher, doch nie anders als in meinem vorigen Ton vornehmen. So auch Verseghys Aglaja und Pápay’s Werk.⁷⁶

73 Dessewffy Józsefnek [1810. nov.] = KazLev. VIII, 1869. levél; Pápay Sámuelnek, 1811. aug. 11. = KazLev. IX, 2052. levél.

74 Döbrentei Gábornak, 1811. dec. 24. = *uo.*, 2113. levél, 188–191.

75 1809. okt. 20. = KazLev. VII, 1570. levél, 28–29.

76 A szövegrész magyar fordítása: „Döbrenteit tüzelem, hogy indítsa meg periodikus írását. Ott Himfyvel, aki a vágást képtelen elviselni, ismét foglalkozni akarok, és a Szerelmeit és a Regéit részletesebben, de a korábbi tónusomban előveszem. Úgy Verseghy Aglájáját és Pápay munkáját is.” 1810. jún. 15. = *uo.*, 1782. levél, 527–528.

Az utóbbi feltételezést az is igazolja, hogy Kazinczy az induló Erdélyi Muzéum terét jószerével kisajátítja önmaga és köre számára. Az első kötetben az 1–10. lapon részletet közöl a *Tübingai pályaműből* (*A' magyar literatura története*); a 69–71. lapon epigrammái olvashatók, a 72–89. lapon a Himfy-recenzió magyar szövege, az említettek között pedig Kis János, Vitkovics, Szemere, Buczy Emil, Dessewffy, Kölcsey munkái állnak. A Himfy-bírálatot illetően Kazinczy, bár gondolt erre, végül mégsem új recenzió, hanem a német szöveg fordítása mellett döntött. Azonban a német szöveg és az Erdélyi Muzéumban megjelent magyar változat összevetéséből kiderül, hogy bár látszólag szövegű fordítását adja az eredetinek, helyenként módosít rajta. Természetszerűleg hagyja el a német közönségnek szóló versfordításokat és magyarázatokat, néhány helyen azonban a magyar közönség számára erősíti fel mondanivalóját. Egyfelől a dicsérő mondatokat bővíti, azt illusztrálendő, hogy Kisfaludynak nem volt oka a neheztelésre. Másfelől a bíráló megjegyzéseket alakítja határozottabbá és részletesebbé, s olykor igen indulatos megjegyzésekre ragadztatja magát. A levelezésből nem derül ki, hogy az első verziót követően a végső kéziratot mikor küldte meg Döbrentének, annyi azonban bizonyos, hogy a visszautasítás és a neheztelés a dunántúli tábor részéről, másfelől pedig az önigazolás igénye saját táborra előtt erősen befolyásolta a szó szerinti fordításnak tűnő, s mégis újrafogalmazott magyar szöveget.

1810. augusztus 4-ére összeáll az Erdélyi Muzéum első füzetének tartalma, benne a magyar nyelvű Himfy-recenzióval, Döbrentei azonban arra kéri Kazinczyt, módosítson az indulatos szöveg egyes visszatetszést keltő kifejezésein:

Kérem a' Tekintetes Urat, hagyassa-ki velem ezt a' rendet: Igy igen is könnyű f- ni a' verseket. Ezt Szemere tüze tevé, de tsúf, aesthetikai helyen. Más a' természeti Philosophus szájából. Tegyük inkább firkálni. Én azt a' véghetetlen kemény kifejezést is elhagynám, hogy legalább Himfy harmadát Vulcánusnak adta volna. Azt a' karaktert akarnám adni e' Period. Írásnak, hogy tsendes tónussal mondassék-meg mindeniknek az Igaz. Ezt tesszem a' Praefatióba is. A' helyett bár megengedné a' Tekintetes Úr hogy tsak e' tétessék, a' harmadát elhagyta volna. Ez bizonytalan kifejezés, felét vagy legalább harmadát. Legyen az utolsó. Ez a' pont úgy-is megvagyon mondva Péteri Takáts Józsefnél.⁷⁷

A végleges szövegváltozatban a kérdéses rész valóban elmaradt, helyette ez áll: „ömölve ömölhetnek a' versek”.⁷⁸ A levlérszlet fényében érthető, ha Döbrentei az epigrammát sem szívesen olvassa 1811. november 16-án: „Himfyról szörnyű kemény az ítélet. Úgy Petrarkából is sokat kihányhatunk. Ki más *nagyokból* is.”⁷⁹

Döbrentei még két év múlva is – 1813. szeptember 13-án, amikor visszatér a téma – aránytalannak tartja az ítéletet: „Dayka iránt tisztelettel vagyok, de nekem úgy látszik, hogy Dayka nem nyithat Himfynek Olympust. Azt neki egy épen úgy

77 Kazinczynak, 1810. aug. 4. = KazLev. VIII, 1815. levél, 43–44.

78 Erdélyi Muzéum, 1814/1, 79.

79 KazLev. IX, 2095. levél, 146–149.

elragadó, genialis, de classicitásra épen úgy mint Dayka, figyelmező Poéta mondhatta volna.”⁸⁰

November 19-én, amikor az Erdélyi Muzéum első füzeté már a nyomdába készül, Döbrentei még egy részt kihagyat Kazinczyval. A Gyöngyösi Jánosról szóló bekezdés törlését kéri tőle, az idős költő betegségére és a leoninusköltészet lecsengésére hivatkozva:

A' Himfy recensiójára egy barátságos kéréssem vagyon. Hadd maradjon-ki az a' punctum, mellyben a' vén Gyöngyösy eléfordul. Láttam az öreget a' nyáron, házánál, mikor neki Híradásomat általadtam, nagyon gyenge nagyon szegény állapotban. Ugy hallám, hogy egykori megtámadtatását szinte gutta ütés követte. – Az ő neve bizonyosan kicsiny fog lenni, mert a' Leoninistának nem virít koszorú. És ezt itt megérdemlette, mert verseivel az Izlést rontotta, de mikor úgy is magoktól elenyésznek a' kis lelkek, vagy inkább a' rozsrók, a' Nagyok hagyják őket enyészni.⁸¹

A kérést Kazinczy teljesítette, s december 27-én jóváhagyja a kérdéses rész elmaradását. Úgy tűnik tehát, az év végére kialakul a magyar nyelvű bírálat végleges szövege, ám az Erdélyi Muzéum első füzetében Döbrentei a 87. oldalon hosszabb lábjegyzetet fűz a szöveghez, elhatárolódva Kazinczy véleményétől:

Petrarcának olly sok szép Szonettóji között, három Canzonéját tartják legszebbnek magok az Olaszok, mellyek Laurának szeméire vagynak írva, 's ezért *le Canzone sorelle* neveztetnek; két harmad részt pedig szép hírének megsértése nélkül kihagyhatónak néznek. A' Kiadó csak azt jegyzi meg, hogy a' legnagyobb léleknek, az ő legfelségesebb munkájiban is marad gyengébb hely, mert a géniusz nem mindég egy szerencsével sugall.⁸²

A szöveg hasonló az 1811-es levél idézett mondatához, de Döbrentei itt a klasszicista és a romantikus zsenikultusz által felfogott alkotásmód különbségére helyezi a hangsúlyt: a mű minősége nem az utólagos korrekciótól, hanem a zseni ihletének működésétől függ. Kazinczy a különbséget nem észleli, csak azt, hogy Döbrentei elárulta őt a dunántúliakkal folytatott vitában. S ezt érdekes módon nem is az első levelében kéri számon, hanem csaknem fél évvel később, már a *Mondolat* előidézte újabb vitahullám hevében. A *Mondolat* ugyanis az Erdélyi Muzéummal csaknem egy időben, 1813 végén jelent meg, s Kazinczy 1814. január 8-án kapta kézhez.

Kazinczy indulatos reakcióját a lábjegyzet miatt az is előhívhatta, hogy a Muzéum első száma ellen Kolozsvárott egy kézíratos paszkvillus készült, melynek szerzője Döbrentei szerint Szacsvay Sándor volt, s főként Kazinczy szövegeit bírálta. Végül erősíthette az ingerült hangnemet, hogy Kazinczyt meglátogatta Szemere Pál és Kölcsey

80 KazLev. XI, 2515. levél, 53–56.

81 *Uo.*, 2551. levél, 136–139.

82 Kazinczy magyar nyelvű recensiója, névvel ellátva az Erdélyi Muzéum I. kötetében jelent meg: 1814, 72–89: *Recensió. Himfy szerelmei [...]*

Ferenc, s hárman együtt újra alaposan átnézték az Erdélyi Muzéum első számát, feltehetőleg véleményt is cserélve az írásokról. Döbrentei szerkesztői magánvéleményét Szemere Páltól és Kölcseytől megerősítve, Kazinczy az etikátlanság vádjával illeti:

Én Kisfaludinak elhülésén erántam, azért mert recenseáltam Himfyjét, nagyon elhülék, 's azt még most sem tudom feledni; de bizony nincs ember a' ki ötöt, minden nagy botlásai mellett, szívesebben tisztelje 's csudálja mint én. A' mit te vetél scholionképen Recenzióm alá, engem épen nem bánt. Nem az volt az én gáncsom hogy a' darab nem mind eggyeránt jó; hanem hogy az igen jók között igen rossz, igen igen mocskos is vagy, melly nem kiadást hanem elégetést érdemel. Én ezt a' te jegyzésedet első olvasáskor is ollyannak néztem mint most, 's nem magamat sajnáltam benne vagy értte, hanem tégedet. Mit mond a' te jegyzésedre az egyenes Olvasó? és mit mondhat? Nem egyedül Aesthetikai de morális érzésedben is compromittálád magadat: barátod ellen szóllál vagy gondatlanul vagy jobb tudásod ellen, vagy tetszeni-vágyásból vagy tartalékból – ezt mondotta valaki. Erre figyelmessé tenni szent kötelesség volt. Nagyon megbántanád az igazságot ha azt hinnéd, hogy az *nekem fáj*. Ha fáj, bizony *értted* fáj.⁸³

A vádból Kazinczy és Döbrentei között – főként az utóbbinak csendes válasza miatt – nem keletkezett vita. Az a tény azonban, hogy az Erdélyi Muzéumban a recenzió magyar szövegét a *Tövisek és Virágok* epigrammája után sokan újabb provokációnak értékelték, Kazinczyban is a megbékélés elkerülhetetlenségének gondolatát ébresztette fel. Különösen a *Mondolat* után érzékelhette ennek szükségességét, hiszen a gúnyirat éppen azt gátolta, amit ő maga szorgalmazott a legerősebben: a nyilvános vitát.

1815-ben, amikor Desseffy József is kifogásolja a magyar nyelvű recenziót, Kazinczy új tervvel áll elő: újra ki akarja adni a *Tövisek és Virágokat*, de az epigrammában Kisfaludy Sándor személyét Csokonaival cserélné le.⁸⁴ Himfyre új epigrammát írt, ezúttal egyértelműen dicsérőt. A békülékeny hangot azonban most Kisfaludy Sándor fordítja át a vita újabb menetére a Ruszek apáthoz írott 1816-os levelével.

A Kisfaludy-recenzió körüli perek sorozata megbontja a kapcsolatot Döbrentei és a pesti fiatalok között is. Döbrentei, aki kezdettől fogva más nézeteket vall a recenzió műfaját és közlését illetően, s irodalomszemléletét tekintve is más elméleti alapozású kritikát szeretne a lapjába, Kölcsey Csokonai-recenziójának elfogadásában óvatosabb. Időközben ugyanis negyvenen mondták le az Erdélyi Muzéum előfizetését a Kisfaludy-bírálat miatt. Kölcsey beszámol Kazinczynak Döbrentei visszalépéséről, és soraiban az elidegenedés hangjai érezhetők:

Mert akarmit mond Döbrentei, de szükség hogy *éleskék* legyünk. Nehezen esik a' mi embereinknek, de ha Bürger szenvedhetett, miért ne Himfy? Valami Sággy azt írta Döbrenteinek, hogy a' Himfy Recenziója miatt Negyvenen mondtak-le a' Muzeum' praenumerációjáról. Hozám írt levelében Döbrentei a' Csokonai Recenziójáról beszél, 's

83 1814. nov. 6. = KazLev. XII, 2760. levél, 152–156.

84 Kis Jánosnak, 1815. dec. 28. = KazLev. XIII, 3081. levél; Kis Jánosnak, 1816. febr. 7. = *uo.*, 3123. lev.

az újítások ellen. Azt veti hozzá, ne gondoljam, hogy ezeket Sággy miatt írja. Azonban látszik hogy Döbrenteie épen úgy fél mint Kis János. Én azt írák neki, hogy ha gondolja, hogy Recenziójink a' Muzéumnak kárt tesznek, ne vegye-fel őket. Mi egyéb eránt megyünk a' magunk utúnkon, eltérhetelenül.⁸⁵

A recenzióknak a pestieken és Kölcseyen kívül voltak más hívei is. A módosított magyar szöveg nyomán Sipos Pál úgy látja, Kazinczy szövege minden provokációtól mentes, tárgyilagos ítélet:

Én a' Himfyre tett Recensiodat most még figyelmetesebben meg olvastam – mint mikor az Annalisokban láttam volt. Teljességgel nints olj tonusból írva, hogy provocaljjon; és azt látom abból, hogy Kisfaludit annyira elkényeztette a' köz tapsolás, hogy immár tömjén illatnál egyebet nem szenvedhet. Mítsoda Contraszt! Nagyobb zelussal viseltetni poemajához, mint sem ahoz, a' ki tárgya volt annak, mivel ettől, a' mint halloom, el pártolt.⁸⁶

A Mondolat szétfutása a német sajtóban

A vita korántsem zárult le a Himfy-recenzió magyar megjelenésével, mert időközben Kazinczy kézhez kapta a *Mondolatot*, majd megszületett a *Felelet*. Anélkül, hogy a két gúnyirat keletkezési körülményeit és nyelvújítási háttérét részleteznénk,⁸⁷ csak a róluk szóló külföldi bírálatokat tekintjük át. Kazinczy, mint említettük, 1814. január 8-án szembesült a róla szóló paszkvillussal, s már abban a hónapban megjelent egy recenzió a Leipziger Literatur-Zeitungban.⁸⁸ A Kazinczy-levelezésből könnyen kideríthető, hogy a cikket Kazinczy instrukciói alapján Rummy Károly György írta.⁸⁹ Kazinczy szinte azonnal, két nappal a kötet olvasása után összeállította a bírálat gondolatmenetét. Rummy – a Kazinczy-levélből kiemelt mondatokkal – a *Mondolat* szerzőjét még nem nevezi meg, noha sejteti, hogy tudni lehet kilétét. A gúnyiratot a *Tövisek és Virágokért*

85 1815. máj. 30. = KÖLCSEY Ferenc, *Levelezés I: 1808–1818*, s. a. r. SZABÓ G. Zoltán, Bp., Universitas, 2005 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 381. Kölcsey Csokonai-kritikájának keletkezéstörténetéhez lásd Gyapay László összefoglalóját: KÖLCSEY Ferenc, *Irodalmi kritikák és esztétikai írások I: 1808–1823*, s. a. r. GYAPAY László, Bp., Universitas, 2003 (Kölcsey Ferenc Minden Munkái), 291–304. A vitasorozat nyelv- és irodalomszemléleti dimenzióihoz: CSETRI Lajos, *Egység vagy különbözőség?: Nyelv- és irodalomszemlélet a magyar nyelvújítás korszakában*, Bp., Akadémiai, 1990, különösen: 59–98, 216–253, 294–329.

86 1814. jún. 12. = KazLev. XI, 2676. levél, 414–416.

87 A *Mondolat*-pernek az utóbbi időből is kiváló irodalma idézhető: CSETRI, *i. m.*; TOLCSVAY NAGY Gábor, *A nyelvi és irodalmi ízlésvita nagy, nyilvános szakasza: 1813, Mondolat = A magyar irodalom története*, II, 1800–1919-ig, főszerk. SZEGEDY-MASZÁK Mihály, Bp., Gondolat, 2007, 40–56; BÍRÓ, *i. m.*; ONDER Csaba, *Egy „paszkvillus” anatómiája: Kazinczy Ferenc a Mondolat címlapján? = Ragyogni és munkálni: Kultúratudományi tanulmányok Kazinczy Ferencről*, szerk. DEBRECZENI Attila, GÖNCZY Monika, Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó, 2010, 183–192; UÓ, *Figura és anomália – Kazinczy Ferenc (és) a Mondolat szerzője*, It, 91(2010), 50–76.

88 Leipziger Literatur-Zeitung, 1814/18 (január), 143–144. hasáb.

89 Rummy Károly Györgynek, 1814. jan. 10. = KazLev. XI, 2573. levél, 178–180.

való bosszúnak tekinti, s a nyelvújítási harchoz köti hozzá; a szöveget – akárcsak Kazinczy – „centónak” (az epigrammakötetből összeállított idézetsornak) nevezi; céloz rá, hogy „beszélük”, miszerint a *Mondolat* kiadója, szégyentelen módon postán küldött egy példányt Kazinczynak. Azt is tudni véli a recenzens (a levélszövegből természetesen), hogy Kazinczyt mindez nem billenti ki filozofikus nyugalmaiból, s hogy úgy fogja tekinteni megtámadtatását, mint amikor iskolás gyermekek számfület mutogatnak. Végül elmondja, Kazinczy tudta előre, hogy a *Tövisek és Virágok* zajt fog ütni, de ilyen nemtelen bosszúra nem számított.

Az *Ergänzungsblätter zur Allgemeinen Literatur-Zeitung* (Leipzig–Halle) 1816. IV. kötetében lévő bírálat feltehetően szintén Kazinczy sugallatára született, hiszen olyan adatokat tartalmaz, melyeket csak ő ismerhetett, s melyeket ő írt meg Rummy Károly Györgynek.⁹⁰ A recenzens együtt ismerteti a *Mondolatot* és a *Feleletet*, azonban egészen új színezetet ad a vitának. A cikk most is Kazinczy védelmében íródott. A *Mondolatot* „a magyarok egyik legnagyobb írója”, a kiváló „klasszicista költő és filológus” („gegen einen der ersten magyarischen Schriftsteller – *Francz von Kazinczi* – einen classischen Dichter und Philologen”) elleni gúnyiratnak nevezi, mely amennyire igazságtalan, annyira durva is. A csipkelődő és tréfás *Felelet* ezzel szemben nem a „nagylelkű tudós” („hochherzigen Gelehrten”) műve, hanem két másik kiváló magyar író, Szemere és Kölcsey szerzeménye, noha nevük nem szerepel a fedlapon. A továbbiakban a szöveg a két gúnyirat előtörténetét vázolja. Összeköti őket a *Tövisek és Virágok* című epigrammakötettel, a Himfy-recenzióval, majd váratlanul új fordulatot ad a történetnek, olyan mozzanatot emelve be, melynek addig semmi köze nem volt Kazinczy és a dunántúliak vitájához, és sem a nyilvánosság terében, sem a magánlevelezésben nem merült fel. A Kazinczy ellen szövetkezőket a recenzens katolikus *vallási fanatikuskoknak* nevezi, akik ellenfelüket kálvinista hite miatt üldözik. Egy nagyon durva mondatot idéz név nélkül, amit valaki⁹¹ állítólag Kazinczyra mondott: „Hát b--om a' lelkét, az a' Kálvinista lesz Dictátor köztünk?” Az egész vitát tehát vallási színezetűvé formálja át a recenzens, a továbbiakban egyenként tüntetve fel a vitázók hitbeli hovatartozását, s a nyelvújítási nézeteltéréseket csak ürügynek tekinti e rejtettebb ellentét előterében. A recenzió második felében megismétli, hogy Kazinczynak semmi köze nem volt a *Felelethez*, majd részletesen ismerteti ez utóbbi füzet részeit.

A vallási ellentéteket is felvető német recenzió ugyanakkor rossz időpontban jelent meg. Kazinczy nem sokkal korábban Ruszek apáttal próbálta meg felvenni és helyreállítani a kapcsolatot. Az apát csak néhány hónap múlva válaszolt, célozva a német kritikákra a *Mondolatról*, mely célzás a levél barátságos hangneme ellenére gunyoros felhangot kölcsönöz a válasznak.⁹² Kazinczy erre egyszerűen letagadta, hogy köze lett

90 *Ergänzungsblätter zur Allgemeinen Literatur-Zeitung*, 1816/39 (április), 308–311. hasáb. Kazinczy 1815. nov. 9-étől több levélben fejtegeti egy leendő recenzió főbb gondolatait. Kizárólag Rumynak írja meg a történetet arról, hogy azt mondták rá, talán csak nem egy kálvinista lesz közöttük a diktátor? 1815. nov. 9. = *KazLev.* XIII, 3042. levél, 281–286.

91 Kazinczy leveléből úgy tudni, hogy Kultsár Istvántól ered a mondat; *uo.*, 284.

92 Kazinczy Ruszek Józsefnek, 1816. jan. 7. = *uo.*, 3093. levél, 399–401; Ruszek József Kazinczynak, 1816. máj. 1. = *KazLev.* XIV, 3200. levél, 168–170.

volna a két német íráshoz: „Mi áll a' Lips. Tud. Ujságlev[elekben] a' Mondolat felől, nem tudom; sem nyomtatva nem olvastam azt, sem barátimnak leveleikben.”⁹³

A Tudományos Gyűjtemény első évfolyamában folytatódott a *Mondolat* körüli szóváltás, s az erről szóló hírek újra megjelentek a külföldi lapokban. Egy Z. szignójú szerző bírálatot írt a Tudományos Gyűjtemény 1817. VI. füzetében,⁹⁴ itt azonban már nyoma sincs az előzményeknek, sem a Himfy-recenzióknak, sem az epigrammagyűjteményeknek, sem a Dunántúllal folytatott vitáknak, sem a vallási szempontoknak. Kizárólag a nyelvújítás, pontosabban a szóújítás joga és lehetősége kerül középpontba:

Minek kohol valaki új szót akkor, midőn a' más nyelvből átalvett szókkal ugyan azon tárgy' nevezésében a' Nemzetnek már nagy része él, és szintúgy érti mint született nyelvé? – Így kiáltanak fel sokan; holott ha meggondolnák azt, hogy minden nyelv szűk, pallérozatlan mind addig, míg abba a' pompa, a' luxus, valamint az öltözetbe, bé nem csúszott, – és hogy ez által érhet csak valamely Nemzet a' kimíveltek' sorába; valamint azt is, hogy régi is lehet a' mi újnak látszik: füstbe menne azon helytelen panasz, mely a' nyelv' igazságtalan mentésébe útát téveszt [...]⁹⁵

Kazinczy itt neológusként, a magyar nyelv, irodalom és ízlés megújítójaként szerepel, akit méltatlanul bántanak a hozzá nem értők. Természetesen nem lehet tagadni a tényt, hogy Kazinczy egész pályája leírható a neológia és ortológia harcának kontextusában, ahogyan azt az irodalomtörténeti hagyomány kezdetektől fogva s legutóbb Bíró Ferenc, vagy Czifra Mariann tette,⁹⁶ azonban a Kisfaludy ellen és a külföldi sajtótérért folytatott kánon- és kritikai harc vetületében a nyelvújítás (szóújítás) előtérbe kerülése – a tényleges nyelvi nézetkülönbségek ellenére – nem oknak, hanem *következménynek* látszik. Amikor a Kisfaludy elleni recenziója és epigrammája miatt 1813/1814-ben, a Dunántúllal folytatott vitában Kazinczy helyzete erősen vesztesre fordult, amikor a bírálat magyar változata sem érte el a kívánt eredményt, sőt legközelebbi híveinek és Erdély értelmiségének egy része is ellene hangolódott, valójában jól jött a *Mondolat* támadása, hiszen Kazinczy ennek ürügyén olyan területre vezényelhette át a vitát, ahol volt alkalma érvelni maga mellett, volt esélye a győzelemre és volt esélye feledtetni a Kisfaludy-ügyet. A kritikavita fényében lehet igaza Onder Csabának, amikor azt állítja, hogy a nyelvújítási pör „kezdeti szakaszában ugyanis jellemzően nem a nyelv kérdése kerül a középpontba: a ténykérdés szinte másodlagos. A pör sokkal inkább szól személyekről, hatalompolitikai kérdésekről (a irodalomterület uralását jelentő kanonizációs szándékok

93 Kazinczy Ruszek Józsefnek, 1816. máj. 15. = *uo.*, 3210. levél, 191–193.

94 Váczy János szerint a szerző Szentmiklóssy Alajos. A jelzett cikk: Z, *A' Mondolat 's a' rá való Feleletnek Megítélése*, TudGyűjt, 1817/6, 97–107.

95 *Uo.*, 97.

96 Bíró Ferenc korábban idézett monográfiájának fejezetcímei pl.: *A neológia; Az első időszak neológiája; A neológia új időszaka felé [1804]; A neológia második időszaka [1809]; A neológia harmadik időszaka [1813]; Neológia és ortológia; Pax Kazinczyana (Az Orthológus és neológus nálunk és más nemzeteknél) [1819]. Czifra Mariann korábban idézett monográfiájának címe: *Kazinczy Ferenc és az ortológusok*.*

értelmében), ennek kritikájának mikéntjéről, az értelmezői közösségek megképződéséről és azok olvasásmódjairól [...]”⁹⁷

Az ortológus–neológus vita eszkalálódásának kezdeti időpontja az 1814-es év. Erre utal az is, hogy a megelőző években a „neológus” kifejezés a Kazinczy-levelekben alig fordul elő: 1808–1809-ben, a Kazinczy-levelezés VI. kötetében mindössze egyszer; 1809–1810-ben, a VII. kötetben nyolcszor, főként *A neo- és paleologus* című epigrammákhoz kötődően; a VIII. kötetben, 1810–1811-ben háromszor; 1811–1812-ben, a IX. kötetben 5-ször, többnyire Szemere Pál leveleiben; 1812–1813-ban, a X. kötetben mintegy 30-szor jön elő a kifejezés, egy része Szemere Pálnál, a többi Kazinczynál, de kizárólag a Dayka-életrajzra vonatkoztatva, melyet Kazinczy – Szemere Pál alkotta fordulattal – minden levelében „a neologizmus apológiájának” nevez; 1813–1814-ben, a XI. kötetben 10–12 alkalommal; 1814–1815-ben, a levelezés XII. kötetében azután mintegy 40-szer, a következő években pedig, a XIII–XIV. kötetben 85-ször, illetve 72-szer találni a „neologizmus” kifejezést.

A Tudományos Gyűjtemény *Mondolat*ról szóló cikkét a bécsi *Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat* 1817. december 20-ai, 10. száma, a 405–406. lapon, a magyar lapszám ismertetése során néhány mondatban összefoglalja. A megtámadott Kazinczyt „neves írónak” mondja, aki „a magyar nyelv tökéletesítésén fáradozik” („Der rühmlich bekannte Schriftsteller Ungerns, Hr. v. Kazinczy, versuchte in seinen Schriften die Sprache der Magyaren zu vervollkommen”). A magyar költészet felemelésén fáradozó szerző képét erősíti a német lapokban ugyanebben az évben, néhány hónappal korábban Rummy Károly György, aki Kazinczy Dayka-életrajzának rövidített változatát fordítja németre, és közli Hormayr Archivjában.⁹⁸

A kapcsolatok kiterjesztése 1817–1818-ban

Az új arckép és kontextus kialakítása, illetve megőrzése céljából Kazinczy átmenetileg óvatosabbá vált. Rummy Károly Györgyöt arra figyelmeztette, hogy többé ne emeljen át részleteket a leveleiből a recenzióiba, vagy ha mégis megteszi, akkor úgy intézze, hogy ne lehessen az ő befolyására gyanakodni, mert a dunántúli tábor is, Pest is azt terjeszti róla és ellene, hogy ő írta a német nyelvű kritikákat.⁹⁹

A külföldi bírálatokkal kapcsolatban már korábban is elterjedt a vélemény, hogy Kazinczy áll mögöttük. Pálóczi Horváth Ádám 1817-ben arról tudósítja Kazinczyt, hogy Festetics György maga is ebben a hitben él:

97 ONDER, *Figura és anomália...*, i. m., 51.

98 KAZINCZY Ferenc, *Gabriel Dayka von Ujhely [...]*, Aus seiner von Franz von Kazinczy verfassten ungarischen Biographie, abgekürzt und frey übersetzt von Dr. Rummy zu Karlowitz und Sirmien, Archiv für Geographie, Historie, Staats- und Kriegskunst, 1817/82–83 (július 11.), 334–338.

99 „Ich bitte Sie, theurer Freund, nur darum, dass Sie Nachrichten, welche ich Ihnen mittheile, in deutschen Blättern nicht abdrucken lassen, oder doch so, dass man nicht errathen könne, die Nachrichten kämen von mir. So glaubt man in Pesth, die Recension des Mondolat sey von mir, oder ich habe sie Ihnen in die Feder gegeben, weil die über die Donau eben diese Methode wider mich gebrauchen.” – Kazinczy Rummy Károly Györgynek, 1817. jún. 7. = *KazLev.* XV, 3447. levél, 225.

Az jött elő beszéd közben, hogy engem' egy Bétsi tudós újság közönséges elmének nevezett, és én neki az Arionom praefatiójában feleltem, hogy válasszon fegyvert, mellyel velem mérkőzzön: de az Árion nem láthatott világot, 's a' t. – A' Groff mindjárt azt mondta reá, hogy Te voltál az a' recensor, mert neked sok híveid vagynak mindenfelé, a' kik szódra halgatnak.¹⁰⁰

Ugyancsak Pálóczi Horváth Ádámtól ered a hír, hogy Ruszek is azt terjeszti, Kazinczy nem a maga, hanem mások neve alatt írja recenzióit:

Horv. Ádám schreibt mir, Abt Ruszek u. Kisfaludi wären mit ihm in der Comitats Congr. in Szala Egerszeg zusammengekommen, Kisf. hätte freundschaftlich von mir gesprochen, und er hätte Ruszek gesagt, dass ich seit Jahren nichts recensirt habe. – Freilich nichts unter *eigenem Namen*, sagte Ruszek; aber ja durch andere.¹⁰¹

Kazinczy óvatos levele Rummy Károly Györgynek arra utalna, hogy szüneteltetni óhajtja a magyar vonatkozású, s különösen a Kisfaludyt érintő cikkek felügyeletét, azonban a levelek és a megjelent írások ennek éppen az ellenkezőjéről tanúskodnak. A Kisfaludy Sándor és Virág Benedek Hunyadi-dramájáról közölt recenzió – feltehetően Rummy Károly György tollából – ismét erőteljes egyezést mutat Kazinczy levélbeli véleményével és mondataival.¹⁰²

Sőt, Kazinczy ki is terjeszti kapcsolatrendszerét – ekkor már Joseph Hormayr Archivjának is munkatársa volt. Hormayr 1816 végén kérte fel őt erre, Majláth Jánoson keresztül.¹⁰³ Majláth János és Johann Paul Köffinger 1817-ben személyesen is megláto-

100 Pálóczi Horváth Ádám Kazinczynak, 1817. márc. 2. = *uo.*, 3390. levél, 83–84.

101 Kazinczy Ferenc Rummy Károly Györgynek, 1818. márc. 29. = *uo.*, 3579. levél, 547–549.

102 Kazinczy Rummy Károly Györgynek, 1817. szept. 4. = *uo.*, 3484. levél, 300–301: „Auch über Virág lächelten wir, der ohne allen Kenntnissen des Theaters sich an ein Trauerspiel wagte: zuletzt aber bekennen musste, dass er Bessenyeis Hunyadi László in Jamben gebracht hat. Mit der Bescheidenheit derjenigen Männer unter uns, die fremde Werke zu recensiren für den höchsten Grad des Dünkels und Wohlgefallens an uns selbst nehmen, – mit dieser *Bescheidenheit*, sage ich, hat es seinen ganz eigenen Umstand; auch Virág verträgt *seine Berührung*: aber er straft Schriftsteller die ihm nicht gut schreiben, dadurch, dass so wie [ein] Werk, das die Recensentenrute verdient hat, erscheint, er gleich ein ähnliches arbeitet, welches *tanquam aliud agendo seinem Vorgänger zeige* [kiem. H. F. K.], wie er hätte arbeiten sollen. – Dem Kisfaludi gab er eine solche Lehre in seinem Hunyadi, und dem Vitkovics in seinen Fabeln und Epigrammen.” – *Az Erneuerte Vaterländische Blätter für den österreichischen Kaiserstaat – Intelligenzblatt der österreichischen Literatur című lapban*, 1817. dec. 24-én megjelent bírálat (103. sz., 212): „Ein Gegenstück zu Kisfaludy's größten Theils mißlungenem ungrischen Drama Hunyadi János ist die vor kurzen in der königl. ungrischen Universitäts-Buchdruckerey von den trefflichen magyarischen Dichter, Abbé Benedict von Virág erschienene ungrische Tragödie Hunyadi László (Ladislaus Hunyadi) in sechsfüßigen Jamben, mit dem Bildniß des Ladislaus Hunyadi. Virág zeigt darin seinem Vorgänger *tanquam aliud agendo* [kiem. H. F. K.] wie er hätte arbeiten sollen. Schade daß Virág in diesem seinen ersten dramatischen Versuch nicht hinlängliche Kenntnisse des Theaters an den Tag gelegt, und sich zu sehr an Bessenyei's in Prosa geschriebenes Drama Hunyadi László gehalten hat.”

103 Kis Jánosnak, 1816. szept. 13. = *KazLev.* XIV, 3264. levél; Dessewffy Józsefnek, 1817. jan. 24. = *KazLev.* XV, 3367. levél.

gatták Kazinczyt, s hosszasan beszélgettek többek között Kisfaludy Sándorról. Kazinczynek elégtételül szolgált, hogy igazat adtak neki a Himfy-ciklussal kapcsolatban, hogy Kisfaludynak a versek nagy részét el kellett volna égetnie, de szó esett a keszthelyi Helikonról is, mint lakmározó, s nem poétai ünnepélyről, beszéltek Kisfaludy Hunyady-drámájáról, az „antischwartnerianusokról”, akikkel Kazinczy nem ért egyet stb.¹⁰⁴

Rumy Károly Györgyön és Hormayron, illetve Majláth Jánoson kívül közvetetten Csaplovics Jánosnak, a Bécsben lakó ügyvédnek is üzen Kazinczy, hogy továbbra is recenzeálja a Tudományos Gyűjtemény füzetait.

Kazinczy a Kisfaludy-kötetekről szóló első bírálatok révén ismerte fel a sajtóvilágosság irodalompolitikai jelentőségét. Néhány év alatt olyan kapcsolatrendszer sikerült kiépítenie, melynek segítségével akár személyesen, akár ismerősein keresztül biztonsággal befolyásolhatta e teret. Jelen tanulmányunkban csak a Kisfaludy Sándorral kapcsolatos bírálatokat tekintettük át – nem feltétlenül a teljességre törekedve. A Kazinczy-levelezésből azonban számos más tudósításra, recenzióra deríthető fény, mely Kazinczy instrukciói alapján került be a német sajtóba. Erre a helyzetre céloz Ruszek József, Festetich György, Kisfaludy Sándor és feltehetően a Füredi Vida nevű szerző (akár Kisfaludyról van szó, akár nem) a Tudományos Gyűjtemény 1818-as évfolyamában, amikor külön fejezetet szentel annak a kérdésnek, hogy „kik a’ magyar elmemiveknek német Recensensei”¹⁰⁵

104 „M. und K. wollten wissen, was Festetics mit seinem heliconischen Festen haben will. Ich sagte ihm, das sollten Olympische Wettspiele werden, die sich endlich zu einer académie hongroise umbilden wollen, wovon uns Gott hüte! [...] ich suchte meinen Gästen den Brief von Berzsenyi auf [...] – Wir sprachen von Schédius, Jacob Ferd. Millerus, von Graf Ladisl. Teleki, Alexander B. Prónay, Kisfaludi, Virág, die Anti-Schwardtner, und auch hier trafen unsere Gefühle ganz überein. Kisfaludi trat mit seinem Hunyadi auf und glaubte, dieses Werk sey wenigstens so gut, als Don Carlos des Vandalen Schiller. [...] M. sagte: unter 400 Liedern in Himfy mögen etwa 50 gut seyn, die Regék sind nicht vieles werth, und Hunyadi ganz u. gar nichts.” Kazinczy Rumy Károly Györgynek, 1817. szept. 4. = *uo.*, 3484. levél, 300–301.

105 FÜREDI Vida [KISFALUDY Sándor], *A’ Recenziókról*, TudGyűjt, 1818/6, 1–32; lásd erről: HÁSZ-FEHÉR Katalin, „Kinek vagyon jussa...”: *A felvilágosodás kori folyóiratkritika etikai kérdései*, Híd, 1999/11, 801–814; Uő, *Közösségi és elkülönülő irodalmi programok a 19. század első felében: Fáy András irodalomtörténeti helye*, Debrecen, Kossuth Egyetemi Kiadó, 2000 (Csokonai Könyvtár), 37–55.